

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ**

**«БМИни ҳимоя учун ДАКга
тавсия қиласман» факультет
декани _____
доц., Т.Шарипов
«____» _____ 2018 йил**

**«Касб таълими» кафедраси
5140947-касб таълими: иқтисодиёт таълим йўналиши бўйича**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**Мавзу: “Касб-ҳунар коллажларида иқтисодчи
педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштиришда
инновацион технологияларнинг роли” (КҲКлари
мисолида)**

Бажарди: КТИ – 114 гурӯҳ талабаси

Элмуродова Н.Т.

**Илмий раҳбар: «Касб таълими»
кафедраси ассистенти**

И.Х.Насимов.

**Малакавий иш мухокама қилинди
ва ҳимояга руҳсат берилди:
кафедра мудири, п.ф.н., доцент
_____ О.Ж.Суюнов
«____» _____ 2018 йил**

Самарқанд – 2018

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	3-6
I-БОБ. Иқтисодчи-педагог касбий маҳоратининг моҳияти ва назарий асослари.....	6-27
1.1. КҲҚларида иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини оширишда билим, кўникма ва маълумотларнинг ўрни ва аҳамияти.....	6-13
1.2. Иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш зарурияти ва унга қўйиладиган талаблар.....	14-19
1.3. Иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш ва унинг асосий компонентлари.....	20-27
II БОБ. КҲҚларида иқтисодчи - педагогнинг таълим усуллари асосида фаолият олиб боришини ташкил этиш ва унинг амалиёти.....	28-52
2.1 Таълим тизимида инновацион таълим технологиялари ҳақида тушунча.....	28-35
2.2.Иқтисодий фанларни ўқитишида инновацион технологияларнинг турлари ва татбиқ этиш имкониятлари.....	36-48
2.3. Тадбиқ этилган инновацион технологиялар орқали дарсни таҳлил қилиш ва унинг натижалари.....	49-52
III БОБ. Иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини ривожлантиришда инновацион таълим усулларини жорий этиш услубияти.....	53-73
3.1.Самарқанд иқтисодиёт колледжини ўқитиши жараёнида табиқ этилаётган таълим усулларининг турлари ва натижалари.....	53-60
3.2. Иқтисодий фанларни ўқитиши жараёнида инновацион таълим усулларини татбиқ этишнинг амалиёти.....	61-69
3.3.Самарқнд иқтисодиёт коллежида инновацион таълим усулларни жорий этишида хавфсизликни таъминлаш муаммолари.....	70-73
Хуноса.....	74-78
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	79-82
Иловалар.....	83-85

Кириш

Мавзунинг долзарбилиги: Бизга маълумки, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ҳамда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришни бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегияси дастурида ўрта маҳсус, касб-хунар таълими тизимида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, меҳнат бозорига сифат андазалари талабларига замонавий малакали ва ихтисослашган мутахасисларни етказиб бериш каби масалаларга алоҳида эътибор қаратилган. Бу масалаларни ҳал этишда касб-хунар коллежларида таълимни ишлаб чиқариш соҳаси билан узвий алақадорлигини таъминлаш асосида ташкил этишни йўлга қўйиш, таълим методларига нисбатан инновацион ёндошиш ва уни танлаш ва ноу-хау ишланмаларини яратиш давримизнинг талаби ва зарурияти бўлиб қолмоқда.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришни бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегиясида кўрсатиб ўтилганидек - «*касб-хунар коллежлари ўқувчиларини бозор иқтисодиёти ва иш берувчиларнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган мутахассисликлар бўйича тайёрлаш ҳамда ишга жойлаштириши борасидаги ишларни тақомиллаштириши*»¹ да бозор иқтисоди шароитида фақат мустақил фикрлаш қобилиятига эга бўлган, кучли замонавий билим , юқори малака ва маҳоратли шахсгина, ижтимоий ҳаётда ўзининг муносаб ўрнини топиши, жамият учун ҳам, ўзи учун ҳам наф келтириши, замонамиз чақирикларига амалий ва натижавий жавоб бериши мумкин.

Назарий изланишларимиз бирор касбнинг ҳақиқий устаси бўлиш учун кишида табиий қобилият, маълум жисмоний ва руҳий хислатлар, пухта тайёргарлик, айrim шахсий сифатлар бўлиши кераклигини кўрсатмоқда. Агар бу боада ўқитувчилик фаолиятига ургу бериб ўтадиган бўлсак у-инсон

¹ 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришни бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегияси дастури материалларидан \, Тошкент, 2016 йил, 14 б.

шахсини шакллантиришга қаратилгандир. Ўқитувчининг баркамол инсонни тарбиялаш, унда миллий ва умуминсоний фазилатларни таркиб топтириш вазифаси энг олижаноб, юксак ва шу билан бирга энг мураккаб вазифадир.

Ўқитувчилик ишида муваффақиятга эришиш учун ҳар бир муаллим педагогик маҳоратни эгаллаши зарур. Педагогик маҳорат эгаси кам куч сарф қилиб, катта натижаларга эришади, ўз ишининг натижаси билан мўъжизалар яратади, ижодкор бўлади. Педагогик ишга қобилиятли, истеъдодли кишидагина педагогик маҳорат бўлиши мумкин. Бунинг учун мен касб-хунар коллажларида иқтисодчи –педаголарни кабий маҳоратини такомиллаштириш, ушбу жиддий масалани ҳал этиш ва аниқ натижаларга эришишнинг порлок йўлларидан бири инновацион технология асосида таълим жараёнини ташкил зарур деб ҳисоблайман . Бундай зарурият менда бу борада тадқиқот олиб бориш ғоясини уйғотди ва битирув макавий ишимнинг мавзусини “Касб-хунар коллажларида иқтисодчи педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштиришда инновацион технологияларнинг роли” (КҲҚлари мисолида) деб номлашга асос бўлди.

Тадқиқотнинг мақсади: Касб-хунар коллажларида иқтисодчи педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштиришда инновацион технологияларнинг роли илмий-назарий ва ташкилий-услубий жиҳатларини ўрганиш ва қўллашнинг амалий тавсияларини ишлаб чиқиши.

Тадқиқотнинг вазифаси: Тадқиқотни мақсадларидан келиб чиқиб қўйидаги вазифалар белгилаб олинди ва ҳал этишга ҳаракат қилинди:

- Мавзу юзасидан иқтисодий ва педагогик адабиётлар таҳлили;
- Иқтисодий таълим жараёнини ўрганиш ва ўқувчиларда иқтисодий дунёқарашини шакллантириш муаммосига доир замонавий таълим технологияларни ўрганиш ва уларни таҳлил қилиш;
- Иқтисодий таълим жараёнида инновацион таълим технологияларининг афзаликларини асослаб бериш.
- Иқтисодий таълим жараёнида касбий маҳоратни ривожлантириш йўлларини аниқлаш.

- Дарс бериш жараёнида ёшларнинг иқтисодий дунёқарашини шакллантиришда инновацион технологияларидан фойдаланишнинг амалий ва методик жиҳатларини тадқиқ этиш ва тегишли хуносалар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот обьекти: Самарқанд иқтисодиёт коллежининг таълим жараёни.

Тадқиқот предмети: Касб-хунар коллажларида иқтисодчи педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштиришда инновацион технологияларнинг роли аниқлаш ва ўрганиш, коллаж талабаларида иқтисодий дунёқарашини шакллантиришда фаол ўқитиш методларининг амалий ва методик жиҳатларини кўрсатиб бериш.

Тадқиқотнинг назарий ва методологик асоси. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва “Таълим тўғрисида”ги” қонуни, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришни бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегияси дастури, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев асарлари тадқиқотнинг назарий ва методологик асоси сифатида олинди. Аниқ вазифаларни ҳал қилишда иқтисодий ва замонавий таълим технологияларни ёритиб берган педагогик адабиётлардан фойдаланилди.

Тадқиқот натижаларининг илмий-амалий аҳамияти: Касб-хунар коллажларида иқтисодчи педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштиришда инновацион технологияларнинг роли ва муаммолари бўйича мавжуд камчиликлар ва ютуқлар ўрганилди. Натижада бўлажак иқтисодчи-педагогларнинг касбий маҳоратини ривожлантириш йўллари бўйича таклиф ва тавсиялар берилди.

I-БОБ. Иқтисодчи-педагог касбий маҳоратининг моҳияти ва назарий асослари

1.1. КҲКларида иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини оширишда билим, кўникма ва маълумотларнинг ўрни ва аҳамияти.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришни бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегияси дастури асосида мамлакатимизда юз бераётган туб ўзгаришлар таълим мазмунини давр нуқтаи назаридан янгилашни тақозо этмоқда. Бундай янгиланиш Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” асосида амалга оширилмоқда. Жумладан, бу қонунлар «Таълим тўғрисида»ги ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» ўқитувчилар олдига жуда катта ва масъулиятли вазифалар юклади. Бу эса ўқитувчилардан ўз устларида муентазам тинмай ишлашлари ва ёш авлодни ўз Ватанига, халқига муносиб инсонлар қилиб тарбиялашни талаб этади.

Ўқитувчилик касби улуғ ва шарафли, мураккаб, ўз ўрнида масъулиятли касблардан биридир. Дунёдаги барча инсонларни комил бўлиб етилишига ўқитувчи сабабчи бўлади. Барча жойлардаги ҳамма касб-хунар, илмли, олиму-фузалолар ўқитувчининг меҳнати самарасидир. Ўқитувчи меҳнатини бирор нарса билан таққослаб бўлмайди. Ўқитувчилик касбини эгаллашга интилаётган ҳар бир инсон ўзида аввало ирода, сабр-матонат, педагогик маҳоратни, ўқитувчилик ихтисослигига хос билим, малака, кўникмаларни эгаллаши лозимдир.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг асосий мақсади ҳам ҳар томонлама етук, юксак малакали қадрлар, жумладан педагог қадрлар тайёрлашга эришишдир.

Иқтисодий таълимнинг мақсади эса, иқтисодий маданиятни инсонда шакллантиришдан иборатдир.¹ Иқтисодий таълимни шакллантиришда биринчи галда талабаларда энг содда малакаларни ҳосил қилиш керак бўлади. Яъни,

¹ Рашидов Х., Хабиб. Х ва б. “Касбий педагогика” ўқув-услубий қўлланма Т.: 2007 й. 28 б.

иқтисодий фикрлаш, иқтисодий тушунчалар, иқтисодий ҳис-туйғулар, тежамкорлик, тадбиркорлик, ҳисоб-китоб, янгиликларга интилиш, иқтисодий яхлитликни ҳис қилиш каби хусусиятларни вужудга келтириш ва ривожлантириш зарур.

Бу жараён касб-хунар колледжларида тегишли йўналишдаги иқтисодий фанларини ўқитишни юқори методик савияда ўтиш орқали амалга оширилади. Машғулотларнинг қайд этилган ташкилий шакллари ўқувчиларни иқтисодий фан бўйича амалий фаолиятга тайёрлашда муҳим аҳамият касб этадиган шахс иқтисодчи-педагогдир.

Иқтисодчи- педагогнинг касбий билими ҳамма даражада (методологик, ахборотли-мазмунли, методик, технологик, ижодкорлик) шаклланади, педагогик тафаккур ва фикрлаш учун база ҳисобланади, психологик-педагогик тафаккури эса педагогнинг муваффақиятли ишлаш омилидир.

Мен, касбий малаканинг муҳим қисми касбий билим ва кўникмадир деган хulosага келдим. Бу, аввало, иқтисодий, фалсафий, психологик-педагогик, ижтимоий, маҳсус ва қўшимча билимлардир. Ўзбекистонда кадрлар тайёрлаш миллий дастури жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини хис этадиган фуқароларни тарбиялашни бош мақсад қилиб қуянган.¹ Демак, Миллий дастур таълим ва тарбия соҳасидаги давлат буюртмаси хисобланиб милий мағкуранинг таркибий қисмини ташкил этади. Фақат ижтимоий (давлат) буюртмасигина белгилаб беради ёки олий (ўрта, ўрта маҳсус, касб-хунар) таълим учун педагогик тизимининг мавжудлик шартларини кафолатлайди.

Қуидаги барча таълим тизимлари учун умумий булган педагогик тизим лойиҳаси келтирилган. Ж.Хужаевнинг тадқиқот этишича ҳар қандай педагогик тизим узаро боғлиқ бўлган қуидаги элементлардан ташкил топади:²

1-унсур: педагог кўрсатмаси асосидаги ҳаракат. Ўқув материали билан танишув поғонаси.

2-унсур: Ўқувчиларнинг хотиралари асосидаги фаолият

¹ Кадрлар тайёрлаш миллий дастури //Олий таълим: меъёрий хужжатлар тўплами. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбая акциядорлик компанияси Бош таҳририяти. 2001. – 20-бет.

² Ж.Хўжаев. “Педагогик маҳорат” Т.: “Молия”, 2012. 93б

3-унсур: маҳсулдор фаолиятнинг эвристик даражаси.

4-унсур: фаолиятнинг янги қирраларини тадқиқ қилувчи маҳсулдор харакат, яъни фаолиятнинг ижодий даражаси.

Менимча касб-хунар таълимининг асосий вазифаси - бўлажак малакали кичик мутахассисларни муайян фан соҳасида амалий фаолият кўрсатишга тайёрлашдан иборатdir. У эса ўз навбатида назарий билимларни амалиётга тадбиқ этишга ўргатиш, зарур бўлган касбий кўникма ва малакаларни шакллантириш, ўз мутахассисликлари учун хос бўлган ишлаб чиқариш жараёнини режалаштириш, тайёрлаш, амалга ошириш, назорат қилиш ва хизмат кўрсатишга ўргатишдан иборат.

Касб-хунар коллекларида иқтисодий фанларни ўқитиши ишлари қуйидаги талабларга жавоб берни лозим:

- фан бўйича давлат таълим стандартида белгиланган билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилганлиги;
- таълим мазмунида кўзланган таълим-тарбия мақсади ва вазифаларига мос келиши;
- малакали кичик мутахассис тайёрлаш жараёнининг барча таркибий қисмлари (назарий машғулотлар, лаборатория-амалий машғулотлар, ишлаб чиқариш амалиёти) ўзаро боғлиқ ҳолда узвий ташкиллаштирилиши;
- иқтисодий таълим бериш мазмунининг фан, техника ва технология тараққиёти даражаси талабларига жавоб берниши.

Касбий маҳоратга эга бўлиш таълим-тарбия самарадорлигини таъминлаш гарови бўлибгина қолмай, айни вақтда касбий маҳоратни асосий қоидаларини билиш ўқитувчининг жамоадаги обрў - эътиборини ҳам оширади, ўқувчиларга унга нисбатан ҳурмат юзага келади. (1-чизма)

Битирув малакавий ишим борасида олиб борган назари изланишларим касбий маҳоратни ошириш йўлида амалий ҳаракатларни ташкил этиш педагогик фаолиятда йўл қўйилган ёки қўйилаётган хатолардан ҳоли бўлиш, ўқувчилар, ҳамкаслар ҳамда ота-оналар билан муносабатда муваффақиятларга эришиш имкониятини яратиши мумкинлигини кўрсатади. Шу нуқтаи назардан

малакавий педагогик ва ишлаб чиқариш амалиёти давомидаги кузатишларимдан келиб чиқиб құтисодчи-педагогнинг касбий хусусиятлари асосий қоидарини қуидагилардан иборат бўлиши мумкин деган холосага келдим. Буни қуидаги чизмада тасвир этдим.

Касбий маҳоратни асосий қоидалари:

1. Касбий билим ва малаканинг шаклланганлиги;
2. Объектив ва субъектив шарт-шароитларнинг мавжудлиги;
3. Касбий маданиятни юксак бўлиши;
4. Компьютер ҳамда информацион ва коммуникацион технологиялар(ИКТ) бўйича саводхонлик.

Ўз даврларида Абу Наср Форобий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Алишер Навоий, Ян Амос Коменский, Лев Толстой, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Авлоний ва бошқалар ўз асарларида ўқитувчилик касби, унинг машаққатлари, шунингдек, ўқитувчи шахсида акс этиши зарур бўлган сифатлар хусусидаги қарашларни ёритиш орқали ўзлари ҳам педагогик маданиятга эга эканликларини намоён этганлар.¹

В.А. Сухомлинский ўзининг «Чин инсонни қандай тарбиялаш керак» деган асарида «Ўқитувчининг меҳнатини бирор нарса билан қиёслаб ҳам, таққослаб ҳам бўлмайди... Тўқувчи бир соатдан кейинроқ ўз ишининг ҳосилини қўради; пўлат эритувчи бир неча соатдан сўнг оловдаги метал оқимидан шодланади; ер ҳайдовчи, дон сепувчи ғаллакор бир неча ойдан кейин далада ўстирган бошоқлари ва бир сиқим донидан завқланади. Ўқитувчи эса ўз ижодининг маҳсулини кўриш учун йиллаб меҳнат қилиши керак. Ўқитувчи ҳар бир минут, ҳар бир дақиқада ўзининг ўттизта ёки қирқта тарбияланувчисидан ҳар бирини кўриб туриши, у шу дақиқада нималар ўйлаётганлигини, қандай ғам-аламлар уни ташвишлантираётганлигини билиши керак-деган фикрларни баён этади.²

¹ Г.Очилова. Педагогика.Психология. 2008. 117.

² Н.Хужаев, Ж Хасанбоев “Иқтисодий педагогика” Т. “Ўқитувчи”, 2002й.

Муваффақиятли ишлаш учун ҳар бир ўқитувчи касбий маҳоратга эга бўлиши зарур. Касбий маҳорат эгаси оз меҳнат сарф қилиб, катта натижага эришади. Ижодкорлик ҳамиша унинг ҳамкори бўлади. Педагогик ишга қобилиятли, истеъдодли кишидагина педагогик маҳорат бўлиши мумкин. Қобилият эса фаолият жараёнида пайдо бўлади ва ривожланади. Қобилиятли ва маҳоратли ўқитувчи олдида эса ҳозирги кун талаби асосида ватанимиз равнақи учун хизмат қила оладиган, буюк ватанни дилдан севадиган ва бу йўлда ўз жонини ҳам аямайдиган ёшларни ватанга меҳр – муҳаббат руҳида тарбиялаш вазифаси туради.

Демак, касбий маҳоратнинг асосий пойдевори - касбий билимлардир. Ўқитувчининг билимлари, бир томондан, ўзи ўқитадиган предметларга қаратилган бўлса, иккинчи томондан, уларни ўзлаштирадиган ўқувчиларга қаратилган. Касбий билимларнинг мазмунини ўзи ўқитадиган предметни, унинг методикасини, педагогика ва психологияни билишни ташкил этади.

Педагогнинг касбий маҳоратини бир қанча йирик олимлар (Гоноболин Ф.Н., Кузьмина Н.В., Крутецкий В.Н. каби) таҳлил этганлар.

Демак, педагогнинг касбий маҳорати - билимларни "инсонийлаштириш" дадир, уларни аудиторияга оддий китобдангина эмас, балки ўзининг дунёқарashi сифатида баён этади. Педагогнинг касбий билимлари асосида педагогик онг шаклланади, унинг ҳаракатлари асосида ётувчи принциплар ва қоидалар. Бу психологик жараёнда кечадиган хусусият бўлиб, педагогик фаолият самарасига таъсир этади.

Ўқитувчи шахсий хусусиятлари ичida мотив етакчи ўринда туради. Мотив - ўқитувчининг ҳаётда жамиятда тутган роли, интилишларини белгилаб беради.¹ Ижобий мотивга эга бўлган ўқитувчи жамият олдида турган ўз вазифаси ва фуқаролик бурчини чуқур хис этади, ўз касби ва ўқувчиларни севади, ўзи устида тинмай ишлайди.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, иқтисодчи-педагогнинг шахсий

¹ Саидаҳмедов Н. С.“Янги педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат” Т.: “Молия”, 2010. 636

сифат ва хусусиятларига қўйидагиларни киритиш мумкин деб ҳисоблайман:

1. Гуманистик ва демократик хис-тўйғуга эга бўлиш.
2. Жамиятда ўз фуқаролик бурчини англаб етиш.
3. Ўқувчиларни севиш.
4. Педагогик одоб ва маънавий етукликга эга бўлиш.
5. Билимга бўлган қизиқиш ва эҳтиёж.
6. Ташкилотчилик қобилиятига эга бўлиш.
7. Ўзини тута билиш.
8. Ўз маълумотини ошириш устида ишлаш.

Булар ўқитувчининг энг муҳим сифат ва фазилатлари десак ҳам бўлади.

Аслида, бу сифат ва хусусиятларнинг сони, микдори ниҳоятда кўп.

Ўқитувчи учун шахсий хусусиятларнинг ўзи етарли эмас, балки педагогик фаолият кўрсатиш учун умумкасбий ва маҳсус билим ва кўникмалар ҳам зарурлиги айтиб ўтилади.

Ўқитувчи учун билимни ўзи етарли эмас, балки у назарияни амалиёт билан боғлай олиш кўникмасига ҳам эга бўлмоғи лозим. Бунинг учун унга педагогик кўникмалар керак бўлади.

Педагогик кўникмалар - бу турли ўзгарувчан шароитларда педагогик вазифаларни ҳал етишга қаратилган ҳатти-ҳаракатлар мажмуасидир. Ўқитувчи педагогик кўникмаларни ўз характер таркибий қисмларга ажратиш мумкин: ташхислаш, лойиҳалаштириш ва режалаштириш, ахборот бериш, қадрий-эмоционал йўналтириш, мулоқот қила олиш, ташкилотчилик ва рефлексив кўникмалар.

Бу педагогик кўникмаларнинг ҳар бир ўқитувчи фаолиятида алоҳида ўрин тутади ва бири-иккинчисини тўлдириб боради.

1. Ташхислаш (диагностик) кўникмаси - ўқитувчининг ўқувчилар билим савияси, ривожланганлик даражаларини аниқлашга қаратилган ҳатти-харакатини характерлайди.

2. Лойиҳалаштириши ва режалаштириши кўникмаси- ўқитувчининг ташхислаш асосида дарс лойиҳасини педагогик технологиялар асосида тузиш, дарс конекти ёзиш билан боғлиқ.

3. Ахборот берииши кўникмаси - ўқув дастури материалларга пухта суюнган ҳолда ўқувчиларга равон тилда маълумот бериш, улар билан тескари алоқа ўрната олишга қаратилади.

4. Қадрий-эмоционал йуналтириши кўникмаси- ўқувчиларни умумбашарий ва милий мафкуравий, илмий, маданий қадриятларга нисбатан қизиқиш, эҳтиёжи ва ижобий муносабатларини шакллантиришга қаратилган.

5. Мулоқот қила олиши кўникмаси - бу ўқитувчига ҳар бир ўқувчи, синф жамоаси, уларнинг ота-оналари, педагогик жамоа билан тўғри муносабат ўрната олишни талаб этади.

6. Ташкилотчилик кўникмаси- ўқувчиларнинг турли фаолиятлари (ўйини, ўқув-билиш, меҳнат, спорт, бадиий) ташкил эта олишга қаратилган ҳатти-харакатлар.

7. Тадқиқотчилик кўникмаси- ўқитувчисидан доим изланувчанликни, ўз устида ишлашини, синов-тажрибалар ўтказиб туришини талаб этади.

8. Рефлексив кўникма- бу ўқитувчининг ўз фаолият жараёни, унинг натижаларини назорат қилиш, баҳолаш, уларга тузатишлар киритиш билан характерланади.

Демак, иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳорати дейилгандан бўлажак ўқитувчи юқори даражада касбий кўникма ва малакаларни эгаллаганлиги тушунилади, у шахснинг меҳнат бозорида эгаллаётган касби бўйича рақобатбардошлиқ даражаси акс эттиришида намоён бўлади. Касбий маҳорат ишчи кучларининг юқори даражадаги мослашувчанлиги, янгиликларни тез ўзлаштириши, янги ишлаб чиқариш шароитларига оз вақт ичida ўта олиши ва фаолият соҳасини мустақил танлай олиши каби сифатлар билан белгиланади.

Юқоридаги фикр мулоҳазалардан келиб чиқсан ҳолда таъкидлаш мумкинки, маҳоратли иқтисодчи-педагог ўзини маҳорат эгаси санаса у қуийидаги билим, кўникма, малакаларни эгаллаган бўлиши зарурдир.

1. Ўқитувчи дунёқараши кенг, ҳамма воқеа, ҳодиса устида эркин фикр юрита олиши зарурдир.

2. Мустақил Ўзбекистонимиз ўқитувчиси биринчи галда ўзи ўқитадиган фанни чуқур эгаллаган бўлгандагина ўқувчиларда умумий ва касбий таълим сифатини ошира олади ва уларда фан - техника ҳамда амалий фаолиятга қизиқиш ва истак ҳосил қила олади.

3. Ўқитувчи ҳозирги замон фан-техника талабига мувофик яхши дарс бериши ва унинг ҳар минутидан унумли фойдаланиши зарур.

4. Ўқитувчи яхши ўқитувчи бўлиши учун педагогика, психологияга қўшиб, ўз фанининг методикасини яхши билмоғи лозим.

5. Ўқитувчининг умумий маданияти юқори бўлиши билан бирга бу касб адабиёт ва санъат соҳасидаги билимларга эга бўлишни талаб қиласди.

6. Ўқитувчи педагоглик одобига риоя қилиши керак. Педагоглик одоби ўқитувчилик касбига хос фазилатлардан бўлиб, у ўқитувчининг болалар билан ишлаши жараёнида унинг тажрибаси маҳорати ошади.

7. Ўқитувчи педагоглик маҳоратига ва ҳар томонлама билимга эга бўлиши керак, чунки унга ўқувчилар ҳар соҳада мурожаат қилишлари мумкин.¹

Демак, иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳорати - бу ўқитувчи-тарбиячининг шундай шахсий (болажонлиги, ҳайриҳоҳлиги, инсонпарварлиги, меҳрибонлиги ва ҳ.к.) ва касбий (билимдонлиги, зукколиги, фидоийлиги, ижодкорлиги, эрудитсияси ва ҳ.к.) фазилатларини белгилайдиган хусусиятки, у ўз фанини чуқур ва атрофлича билишида, педагогик-психологик ва методик тайёргарлигига, ўқувчи-ёшларни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришнинг оптималь йўлларини излаб-топиб амалий фаолиятида қўллашида намоён бўлади.

¹ Д. Тожибоева. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Ўкув қўлланма Т.: «Фан ва технология», 2007. 85 б.

1.2. Иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш зарурияти ва унга қўйиладиган талаблар

Бугунги мутахасис янги иқтисодий муносабатларни тиклашга, моддий неъматлар ишлаб чиқаришга астойдил киришиб доимо ёниб яшаш ҳисси билан суғорилган бўлиши лозим. Мана шундай ижобий хислатларга бой инсонни тарбиялаш иқтисодчи-педагогнинг асосий вазифаси - деб ўйлайман.

Битирув малакавий ишимнинг мазкур параграфи иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш муаммоларига бағишлиланган бўлиб, олиб борилган изланишлар ифода қилинган. Хусусан, Н.Хўжаев, Ж Ҳасанбоевлар томонидан чоп этилган “Иқтисодий педагогика” ўқув қўлланмасидан фойдаландим. Ўқув қўлланмада бу муаммога қуйидагича таъриф берилган:¹...Касбий таълим жараённида мазмун, ўқиш, ўқитиш, тарбиялаш асосий боғловчи компонент хисобланади ва иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштиришда ёрдам беради”¹.

Юқорида айтиб ўтилганидек, ўқитувчи ўқув жараёнини шундай ташкил этиши керакки, талabalар ўрганилаётганларни равshan англабгина қолмай, балки материални пухта эслаб қоладиган, уни аниқ такрор айтиб бера оладиган ҳамда билимларини келгуси ўқув ишларида ва амалда тадбиқ эта оладиган бўлсин.

Аммо талabalарнинг билим, ўқув ва малакалари юқорида тилга олинган критерийларга мувофиқ келиши учун уларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштиришнинг мустаҳкамлик ва тизимлилик принциплари амалга ошувини таъминлайдиган ўқитиш тизими зарур.

Иқтисодий таълим жараённинг моҳияти: ўқитувчи ҳамда ўқувчининг биргаликдаги фаолияти мазмунида акс этади, мазкур жараёнда педагог, юзага келган қийинчиликларни енгишга ёрдам беради. Педагогик ёрдамнинг асосий моҳияти педагогик жараённинг тавсифи, унинг маълум мақсадга йўналтирилганлиги, шунингдек, шахсни шакллантириш ва тарбиялаш борасида ҳал этиладиган вазифалар билан ифодаланади. Педагог ахборотни эълон

¹ Н.Хўжаев, Ж Ҳасанбоев. “Иқтисодий педагогика” Т: “Ўқитувчи” 2006й. 48б.

қилиш, кўрсатиш, эслатиш, тушунча ёки маслаҳат бериш, йўналтириш, ҳаққонийлаштириш, кенгашиш, бартараф этиш, ҳамдардлик қилиш, илҳомлантириш, қизиқиш ва хурматни изҳор қилиш, талабчанликни қўллаб-куватлаш каби кўринишларда ёрдам беради.

Иқтисодчи-педагог олдига қўйиладиган асосий талаб - замонавий ўқитиш технологияларидан (асосан инновацион технологиялардан) самарали фойдаланиш. Замонавий ўқитиш технологиялари-мажмуавий интеграл (бутун, узвий боғлиқ) тизим бўлиб, унда таълим мақсадлари асосида белгиланган кўнишка ва малакалар ўқитувчилар томонидан назарий билимларни ўзлаштириш, уларда муайян маънавий-аҳлоқий сифатларни тарбиялашга йўналтирилган педагогик фаолият элементларининг маълум тартибга солинган тўплами сифатида акс этади.

Бу ўринда таълим мақсадларининг белгиланиши (кимга ва нима учун?), мазмунан танлаш ва ишилаб чиқши (нима?), таълим жараёнини ташкил қилиш (қандай?), таълим метод ва воситаларини белгиланиши (нималар ёрдамида?), шунингдек, ўқитувчилар малака даражаси (ким?), эришилган натижаларни баҳолаш методи (қанда йўл билан?) инобатга олинини лозим. Ушибу мезонларнинг мажмуавий тарзда қўлланилиши замонавий таълим жараёнининг моҳияти ва инновацион технологиясининг мазмунини очиб беради.

Тадқиқотларимиз натижалари дарсларни ташкил этишига нисбатан қуийдаги дидактик талаблар мавжудлигини кўрсатмоқда. Бизнингча булар қуийдагилар :

- 1. Дарс мақсади ва вазифаларининг аниқлиги ҳамда педагогик жиҳатдан тўғрилиги;*
- 2. Дарснинг таълимий, тарбиявий ва шахсни ривоҷлантирувчанлик вазифаларининг бирлиги ва узвийлиги;*
- 3. Ўқитишининг яхлит дарс ва унинг маълум қисмлари, вазифалари ҳамда мазмунига мувофиқ келадиган, ўқувчиларнинг билиш фаолликлари ва*

мустақил фаолиятларини таъминлашга хизмат қилувчи маъқул методларни танлаш;

4. *Машгулотларнинг турли шаклари: жамоада, гурӯҳли ва якка тартибдаги шакларни маъқул равишда қўшиб олиб бории;*
5. *Ўқитувчининг раҳбарлик роли билан ўқувчилар фаол билиш фаолиятини бирга олиб бории.*
6. *Дарсларнинг ўзаро узвий ва деалектик хусусиятига эга бўлишига эириши;*
7. *Ўқувчиларнинг ёш ва психологияк хусусиятларини инобатга олиш;*
8. *Дарсда ўқувчиларни ўқитиши ва тарбиялаш учун қулай шарт-шароит яратиши;*
9. *Дарсларни демократик тамоийллар асосида ташкил этиши;*

Демак, дарсда ўқувчи эркинлигини таъминлашга эришиш керак.

Билимларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш давомида талабалар бу билимларни дастлаб қандай ўзлаштирган бўлсалар, худди шундай такрор айтиб берибгина қолмай, балки уларга катта равшанлик, ёниклик, мукаммаллик киритадилар, ҳар хил вазиятларда тадбиқ этадилар.

Ўқитиши даврига, ўрганилаётган материалнинг мазмунига қараб билим, ўкув ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш ҳар хил дидактик мақсадларга эга бўлиш ва талабаларнинг билиш фаолиятининг ҳар хил даражаларида содир бўлиши мумкин. Ўқитишининг дастлабки босқичларида, шунингдек, тасвирий материални ўрганишда билимларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш репродуктив характерга эга бўлиши мумкин. Билиш фаолиятининг бу даражаси шу билан характерлики, талабалар топшириқни бажаарар эканлар, ўқитувчи берган намуна асосида ишлайдилар, билимларни дастлаб қандай идрок этган бўлсалар, ана шу ҳолида тадбиқ этадилар. Билиш фаолиятининг иккинчи даражаси ижодий даражадир. У шу билан характерланадики, талабалар топшириқларга ижодий ёндашадилар, уларни ўзларига хос йўл билан бажарадилар, тажрибаси, билим, ўкув ва малакалари асосида ҳал қилишнинг янги, ҳақиқий усувларини топадилар. Талабалар билиш

фаолиятининг бундай характери уларда муайян билимлар заҳираси ва бу билимлардан фойдалана билиш тажрибаси бўлишини назарда тутади ва исботлаш характеридаги, сабаб - натижали боғланишларни чукур тушунишни талаб этадиган материални ўрганишда қўлланилади. Талабалар билим, ўқув ва малакаларини мустаҳкамлаш, ҳамда такомиллаштиришни бу ҳолларда, асосан, мустақил иш шаклида амалга оширадилар, бунда улар қўйилган мақсадга эришишга онгли равишда ва тез суратда интиладилар, пайдо бўладилар, пайдо бўладиган қийинчиликларни бирор кишининг ёрдамисиз енгадилар. Мазкур ҳолда ўқитувчи таълим бериш усулларини танлаш омилларидан фойдаланиши керак (3-чизма).

Демак, иқтисодчи-педагог мустақил ишлаш учун топшириқлар тузади, уларни бажариш тартибини режалаштиради, вақт-вақтида мураккаблик ва қийинчилик даражасини ўзгартириб туради, иш вақтида эса талабарни кузатиб боради ва зарур ҳолларда уларга маслаҳатлар беради, ҳамда қўйилган вазифани мустақил ҳал қилишларига кўмаклашади.

Билим, ўқув ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштиришини тўғри йўлга қўйиши талабаларни меҳнат маданиятига, дарсга маъсулият билан муносабатда бўлишига ўргатади, фикрлашини ривожлантиради. Бўлажак малакали мутахассисларнинг ҳар томонлама фикрлашини ривожлантириш жуда муҳим. Уни интеллектуал фаолиятнинг бошқа турларига қарши қўймай, шуни таъкидлаб ўтиш керакки, ишлаб чиқариш-иктисодий материалдан фойдалана билиш фикрлаш жараёнига ўзига хос характер бахш этади: ақлий операциялар, аввало, ишлаб чиқариш-иктисодий вазифаларни ҳал қилишга қаратилган бўлади.

Иқтисодий фикрлашининг энг муҳим хусусиятларидан бири фаолиятнинг назарий ва амалий компонентларнинг чамбарчас бирлиги, ақлий (фикрлаш) ҳамда амалий ҳаракатларнинг уйгунилиги ва ўзаро таъсиридир. Ҳар бир иқтисодий (назарий) ечим, одатда, тажрибада текшириб кўрилади. Иқтисодий тушунчалар ва амаллардан фойдаланмай туриб

иқтисодий фикрлаш, асосан, мумкин эмас. Ишлаб чиқариш-иқтисодий масалаларни сифатли ечиш гарови уни тажрибада текшириб кўришдир.

Иқтисодий фикрлашнинг юқорида айтиб ўтилган хусусиятлари кўп жиҳатдан ўқув ишининг методик усулларини, хусусан, билим, ўқув ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш системасини белгилайди.

Билим, ўқув ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш тизими ҳар хил машқлар бажариш, ўрганилган материални ўқув машғулотлари вақтида такрорлаш ва талабаларнинг уй топшириқларини бажаришдан иборат.

Самарали ўқитишининг муҳим шартлари қўйидагилардир: таълим оловчининг қизиқиши фаолиятининг фаоллиги, ўқитувчи ва таълим оловчи ўртасидаги самимий муносабат. Бу эса ўз навбатида ўқувчининг ўқишига бўлган муносабати, унинг самарали ўзлаштириши, билим ва малакасининг ошириши, ўқув материали билан самарали ишлаши иродавий сифатларининг ривожланиши ва олган билимларидан эстетик қониқиши ҳосил қилишини таъминлайди.

Бизга маълумки билимларни амалий фаолият жараёнида қўллай билиши билимларнинг эгалланганлик дараҷасини кўрсатади. Назарий билимлар ўзида икки жиҳатни акс эттиради:

–Назарий билимларни амалиётда қўллай билиш, яъни лаборатория ишларини бажариш давомида эгаллаган билимлар асосида уй вазифасини бажариш;

–Бу жараёнда билимлар кенгайиб мукамаллашиб чуқур ўзлаштирилган билимга айланади.

Шахсий билимларни ошириш, билим олишнинг алоҳида тури ҳисобланиб, унда таълим олишнинг асосий оғирлиги таълим оловчи зиммасига юклатилади. Бу жараёнда қўйидаги ижтимоий психологик шартларга амал қилинади:

- Таълим оловчининг шахсий касбий малакасининг юқорилиги.
- Оммавий ўқитиши корхоналар индивидуал иш фаолияти аҳоли орасидаги бандликни таъминлашга олиб келади.

– Мутахассисларнинг билим даражаси меҳнат жараёнида рақобатбардошликни таъминлайди.

– Замон анавий технологиялар ва мутахассислар фаолияти ишсизликни келтириб чиқаради, бу ҳолат эса ишсизларни янги мутахассислик турларига қайта ўқитишни тақозо этади.

– Дунё иқтисодиётининг ривожланиши ва шу билан бирга мутахассислар билимининг мукамаллашиб боришига олиб келади.

Бу ўринда ҳам мутахассиснинг шахсий қобилияти муҳим аҳамият касб этади. Хусусан:

– Шахс сифатида турли соҳаларда ривожланиш (шахснинг индивидуал ютуқлари хисобига олинган холда).

– Касбларнинг турғунсизлиги, яъни, меҳнат бозорида касбларга бўлган талабнинг ўзгариб туриши.

1.3. Иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш ва унинг асосий компонентлари

Бугунги кунда иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш учун касбий маҳоратнинг асоси бўлган, педагогик билимдонликга эътибор қаратишимииз лозим.

Педагогик билимдонлик деганда конкрет тарихий даврда қабул қилинган меъёрлар (нормалар), стандартлар ва талабларга мувофиқ педагогик вазифани бажаришга қобиллик ва тайёрлик билан белгиланадиган интеграл касбий-шахсий тавсифнома тушунилади.

Педагогик билимдонлик педагогик соҳада маҳорат билан ишлаётган кишининг таълим ва тарбия ишида инсоният тўплаган барча тажрибалардан рационал фойдаланиш қобилиятини кўзда тутар экан, демак, у етарли даражада педагогик фаолият ва муносабатларнинг мақсадга мувофиқ усуллари ва шаклларини эгаллаши лозим бўлади.

Касбий-педагогик билимдонликнинг бош кўрсаткичи бу инсонга, шахсга йўналганликдир.

Билимдонлик ўқитувчи учун ўта муҳим бўлган учта ҳолат билан боғланган замонавий педагогик технологияларни эгаллашни тақозо этади:

- *одамлар билан ўзаро алоқада бўлишида маданий мулоқотда бўлиши;*
- *фани соҳаси бўйича ахборотларни қабул қила билиши ва уни ўқитиши мазмунига мослаб қайта ишилаш ва ундан мустақил таҳсил олишида фойдалана олиши;*
- *ўқув ахборотларини бошқаларга бера олиши.*

Касбий-педагогик билимдонлик компонентлари:

- А) Шахсга, инсонга йўналганлик;
- Б) Фан соҳасига йўналганлик;
- В) Педагогик воқеликни изчил идрок этиш;
- Г) Педагогик технологияларни эгаллаш.

Ҳозирги таълим шароитида касбий-педагогик билимдонлик яна беш компонент билан тўлдирилади:

- *билимдонлик, умуман, ўз фаолиятини жаҳон педагогик маданияти даражасида ишилган тажрибалар асосида ташкил этиши қобилияти, унга ва ватанимиздаги педагогикага интеграциялаша олиши;*
- *ўз сафдоши тажрибаси ва инновацион тажрибалар билан ўзаро самарали муносабат ўрнатиш қобилияти;*
- *ўз тажрибаларини умумлаштириши ва бошқаларга берга олиши малакасида намоён бўлади.*

Педагогнинг касбий билимдонлиги креативлик билан характерланади.

Креативлик – бу касбий ҳаёт усули, кўп қиррали таълим жараёни ва тизимининг мақсадлари, мазмуни, технологиялари сатҳида янги педагогик воқеликни яратиш истаги ва малакасидир. Креативлик ўқитувчига инновацион ўзгаришлар оқимига мослашиб олишига ёрдам беради.

Ҳар қандай даражадаги касбий билимдон педагогик рефлексияга қодирдир.

Рефлексия – фикрлашнинг маҳсус усули бўлиб, педагогик воқеликка, тарихий-педагогик тажрибага, муайян касбий мавқенинг ташувчиси бўлган ўз шахсиятига қайта назар ташлашдир.

Педагогик мухитда ўқитувчи фаолиятини баҳолашда, одатда, «педагогик маданият» термини қўлланади.

Юқоридаги касбий-педагогик билимдонликни ташкил этувчи барча компонентлар мураккаб тузилмани ҳосил қилиб, мутахассиснинг «касбий малака модели»ни (5-чизма) шакллантира боради ва провард натижада зич бирлашиб кетади ҳамда ўқитувчи шахси фаолияти тавсифини белгилайди.

Билимдонлик фақат фаолият жараёнида ва фақат конкрет касб доирасида намоён бўлади ва баҳоланади.

КАСБИЙ МАЛАКА:

- А) Тажрибалар ортиши;*
- Б) Инновацион фаолият;*
- Г) Тушунтириши қобилияты;*
- Д) Педагогик маданият*
- Е) Креативлик*
- Ж) Рефлексия*

Педагогик билимдонлик ўқитувчининг юксак натижаларга эришишини таъминлайди. Педагогик маданият фаолият ва муносабатларга эстетик шакл беради. Педагогик фаолият педагогик маданият тушунчаси таҳлили омили бўлиб хизмат қиласди.

Педагогик маданият бир қатор тизим ҳосил қилувчи унсурларга эга. Уларга қуйидагилар киради:

Педагогик лойиҳалаш маданияти. У объектив имкониятлар билан талаб ва истакларни ўзаро нисбатлаган ҳолда мақсадни тўғри танлай олиш, вазифаларни белгилаб олиш, уларнинг ечилиш босқичларини режалаштириш, зарур қуролларни танлаб олиш малакасидир. Лойиҳалаш маданиятини намойиш қилиш бу ижодга, яъни фавқулодда янгини яратиш, ўрнатилган меъёрлар ва намуналар чегарасидан чиқиб кета олиш қобилияти ҳамдир.

Билимлилик маданияти. У педагогик билимларнинг турли-туманлиги ва педагог томонидан бу билимларни эгаллашини билдиради.

Дунёқарашибади маданияти. Унинг даражасини аксарият ҳолларда педагог ва ўқитувчининг ўзаро муносабатлари жараёни ва натижалари белгилайди.

Дунёқарашибади маданияти фан, фалсафа, дин каби маънавий маданият унсурлари билан танишиш чоғида шаклланади.

*Педагогик маданиятнинг бир унсури **Фикрлаш маданиятидир.***

Фикрлаш маданияти ҳам кундалик ҳаёт жараёнида одатдаги воситалар, ҳам махсус воситалар (унинг таркибиға формал мантиқни ўрганиш ҳам киради) да вужудга келади.

Хис этиши маданияти. У инсонлар олий кечинмаларининг кенг уйғунылиги ҳосиласи бўлиб, уларсиз педагогик жараёнда мулоқотнинг бўлиши мумкин эмас.

Баҳолаши маданияти у ёки бу сабаб ва ҳодисалар бўйича ахлоқий, эстетик, сиёсий, ҳуқуқий, диний ёки фалсафий характердаги малакали ҳукм чиқариш қобилиятидир.

Мулоқот маданияти педагогик маданиятнинг энг муҳим компоненти бўлиб, у педагогнинг ўқувчилар, ота-оналар ҳамда раҳбарият ёки қуи вазифа эгалловчи шахслар, шунингдек, педагогик иш доирасидан ташқаридаги барча инсонлар билан мулоқот қилиш маданиятларини қамраб олади.

Ташкилий маданият ҳам педагогик маданият тизимига киради ва у ўқитиш ҳамда тарбия жараёнини педагогик доиранинг турли даражаларида (жамиятда, ўқув юртларида, болалар гуруҳларида) ташкил этиш имкониятини беради.

Шундай қилиб, иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратининг таркибий қисмларига қуидагилар киради:

- ҳар бир ўқувчи учун долзарб бўлган ҳаётий мазмун ривожланишини, ўқувчининг шу ривожланиши кесмасида ҳаракат қила олишида, унинг ҳаёт мазмунининг очилиши ва амалга ошишида ўқитувчи қандай билим билан унга ёрдам кўрсата олишини «кўра олиши» қобилияти;
- айрим ўқитувчилар ривожланиши мазмунни ва кесмаси интеграцияси ҳисобланган ҳамда жонли организм сифатида ўқувчилар - гуруҳини унинг ривожланиши ва мазмун касб эта бории жараёнида «кўра олиши» қобилияти;
- гуруҳнинг интеграл мазмунни ва интеграл ривожланиши кесмасини «кўриши» ва идрок этиши малакаси;
- ўзининг организмини юксак даражада англаш. Гуруҳ, талаба ўз истаклари, мотивлари, афзал кўриши жиҳатидан улар учун зарур бўлган ҳақиқий ахборотларни ажратма олиши малакаси;
- шахсий хусусиятлар оқибати сифатида вужудга келадиган турли бузилиши вазиятларидан идрокни чалгитиши;

- ўз сезгиларининг нозик фарқланиши имкониятлари воситасида юқори ҳис билан бошқарши;
- кенг бошқарув репертуари, бошқаршининг хилма-хил услублари, ахборотларни узатиши «қуроллари»: овоз, хатти-ҳаракат, мимика ва бошқаларни эгаллаш;
- касбий усуллар ва методларнинг кенг жамғармаси;
- методологияни эгаллаш.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, ҳеч қандай олий таълим муассасаси тайёр ҳолдага маҳоратли педагогни етказиб бера олмайди. Маҳоратга эришишнинг энг самарали ва туғри йўли ўз-ўзини тарбиялашдир. Ўз-ўзини тарбиялаш усул ва воситалари нихоятда кўп, қолаверса ўқитувчининг ўзи ижодий соҳа ҳисобланади, изланишини талаб этади.

Демак, касбий маҳорат – юксак педагогик тафаккур, таълим-тарбия жараёнига онгли, ижодий ёндашув, методик билимларни самарали қўллай олиш қобилияти бўлиб, у доимий равишда педагогик билимларни ошириб бориш, янгиликлардан хабардор бўлиш, илғор технологияларни ўзлаштириш асосида таркиб топади.¹ Ёш, шунингдек, таълим муассасасида бир неча йиллик меҳнат стажига эга бўлган ўқитувчиларнинг касбий маҳоратга эга бўлишлари ўзини касбий жиҳатдан такомиллаштириш йўлида бир қатор шартларга амал қилиши ҳисобига таъминланади. Улар қуидагилардан иборат:

1. *Мустақил ўқиб-ўрганиши (иқтисод ва педагогика фанларида рўй бергаётган янгиликлар ҳақида маълумотларни берувчи янги адабиётлар, интернет материаллари, вақтли матбуот саҳифаларида чоп этилаётган маълумотлар, шунингдек, замонавий таълим технологиялар билан танишиб бориши, уларда илгари сурилаётган гояларни умумлаштириши, хуросалаи асосида мустақил лойиҳаларни тайёрлаш).*

2. *Ҳамкасб тажрибали ўқитувчилар фаолиятини ўрганиши (таълим муассасасидан четга чиқмаган ҳолда ташкил этилиб, вақт, шунингдек, иқтисодий нуқтаи назардан самарали саналади. Таҷрибали ўқитувчилар*

¹ Рашидов Х., Хабиб. Х ва б. “Касбий педагогика” ўқув-услубий қўлланма Т.: 2007 й. 28 б.

фаолиятини ўрганиши улар томонидан ташкил этилаётган машгулотларни кузатиши, таҳлил қилиши асосида амалга оширилади. Бу борада олинган таассуротларни умумлаштириши асосида холоса чиқариши мақсадга мувофиқдир).

3. Педагог ходимларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириши курс (институт)ларида касбий малакаларини ошириши.

4. Доимий равишда илмий анжуманлар (назарий ва амалий конференция ҳамда семинарлар, педагогик ўқииш ҳамда тренинглар) да фаол иштирок этиши.

5. Республика ҳамда ривожланган хорижий мамлакатларнинг етакчи таълим муассасаларида уларнинг иш тажрибаларини инновацион нуқтаи назардан ўрганиши (стажировка).

Касбий маҳоратнинг шаклланиш босқичларига: репродуктивлик, ижодийлик, ижодий-наваторлик киради. Касбий маҳорат даражалари ўқитувчи иш даражасининг давоми ҳисобланади:¹

репродуктив (ўрта паст)

мослашувчан (паст)

локал (чегараланган) – моделлаштириш (ўртача қониқарли).

Бу даражада талабалар билан бўладиган ўқув-тарбия ишларининг айrim йўналишларида юқори сифати билан ҳарактерланади:

1. изчил моделлаштириш (юқори) - бу босқичда, педагог фалиятининг барча турларида юқори сифатга эришилади;

2. изчил моделлаштириш (олий) бунда, фаолиятнинг барча турларида ижодий муносабат намоён бўлади, ўқув-тарбия жараёнининг самарадорлигини ошириш йўллари изланади.

Миллий мустақиллик, «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни таълим-тарбия жараёнининг ташкилотчиси ва ижрочиси ўқитувчи касбий маҳоратини такомиллаштириш, таълим тарбия самарадорлигини муҳим шарти эканлигини таъкидлар экан, аввало ўқитувчилар

¹ Тилабова.Н.У.,Шодмонова.Ш.С. “Касбий маҳорат” Т.: 2006 й. 67 б.

маҳоратини оширишни педагогик жараённинг ажралмас қисми деб қаралиши лозимлигини алоҳида уқтиради.

Ўқитувчи ўз психик ҳолатини ўзи тартибга солишни билиши керак. Сабртоқат, ташқи вазминлик нуқтаи назаридан ўз ҳис-туйғаларини қўлга олишигина нихоятда муҳим бўлиб қолмасдан, шу билан бирга турли ҳиссиётли холатларнинг рўй бериши ва кечишини маълум даражада бошқара билиш, кечинмаларнинг ижобий тусда бўлишига эришиш ҳам муҳимдир. Чунки ҳатто жанжалли вазиятларга ҳам турлича ёндошиши мумкин. Бу қўп жиҳатдан кишининг қандай йўл тутишига боғлиқ бўлади.¹

Юқорида билдирилган фикр-мулоҳазалардан шундай хулосаларга келиш мумкин:

1. Таълим жараёни самарадорлигини оширишда инновацион технологиялардан фойдаланиш, таълим олувчиларнинг мустаҳкам назарий билим, фаолият, кўникма ва малакаларини шакллантириш, уларни касбий маҳоратга айланишини таъминлаш мақсадида ўқитиш жараёнида интерфаол усулларни қўллаш давр тақозоси ҳамда ижтимоий зарурият сифатида кун тартибига қўйилмоқда.

2. Таълим жараёнига янги педагогик технологияни тадбиқ этиш кадрлар тайёрлашга йўналтирилган умумий жараён мазмунининг сифат жиҳатдан ўзгаришини таъминлайди.

3. Баркамол шахс ва малакали мутахассисларнинг ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнидаги фаолиятлари ҳамда уларнинг самараси ижтимоий тараққиётнинг тезлашувига олиб келади.

Бугунги кунда таълим муассасаларида кўплаб ўз ишининг устаси – педагоглар фаолият олиб бормоқдалар: *йил ўқитувчиси, тажриба олиб борувчи педагоглар, илмий изланувчи, ижодкор педагоглар ва бошқалар*. Булар юқори малакали, маданиятли, муаллифлик дастурларини ишлаб чиқкан альтернатив ва инновацион педагогик технологияларни биладиган,

¹ Аскаров М, Хайтбоев М, Нишонов М. Педагогика. Дарслик. Т. Талқин, 2008.-289 бет.

индивидуал иш услубига эга, ўзининг ижодий салоҳиятини тўлиқ намойиш эта олувчи, натижада таълим, тарбия ва талаба шахсини ривожлантиришда юқори натижаларга эришаётган мутахассислардир.¹

Менинг назаримда, бугунги кунда иқтисодчи-педагогларга эҳтиёж ошиб бормоқда, чунки касб- хунар коллажлар ва академик лицейлар замонавий мутахассисларга зарурият сезмоқда. Жумладан, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талаблари асосида шакллантирилаётган узлуксиз таълим тизими доирасида касб таълимига алоҳида ўрин берилишининг самараси сифатида касб- хунар коллажлари ва академик лицейлар тизими шаклланди.

Хулоса қилиб айтганда, касбий малакага эга бўлмоқ – бу педагогик фаолиятнинг олий даражаси бўлиб, педагогнинг ижодкорлиги, таълим берииш санъати, маҳорати, инсон тарбияси ва ривожланишининг тақомиллаштириши жараёнида намоён бўлади. Педагогик ижодкорлик педагогик фаолиятнинг ҳолати сифатида қаралиб, илмий-амалий муаммоларни ечиш, ўқув-тарбия жараёнини ташкил қилиши ва мазмунан инновацион ёндошишдаги натижавийликда кўринади.

¹ Ходжабоев А.Р., Баратов Д.А. Узлуксиз таълим тизимида фанлараро алоқадорликни таъминлаш механизmlари.// ДТС ишлаб чикиш ва тадбиқ этиш ҳамда касбий таълимда узвийликни таъминлаш муаммолари. Республика илмий-амалий конференциясининг материаллари. -Т.: ЎМКҲТРИ. 2000. 84-87 б.

II БОБ. КҲҚларида иқтисодчи - педагогнинг таълим усуллари асосида фаолият олиб боришини ташкил этиш ва унинг амалиёти

2.1 Таълим тизимида инновацион таълим усуллари ҳақида тушунча.

Ҳар қандай давлатда бўлгани сингари Ўзбекистон халқининг маданияти, ижтимоий онгининг салоҳияти, унинг психологик саломатлиги, интеллектуал даражаси ҳамда маънавий баркамоллиги билан белгиланади. Республикализ таълим тизимида олиб борилаётган барча ислоҳотлардан асосий мақсад давлатимиз келажагига мустаҳкам пойдевор қўришдан иборат бўлиб, бу пойдевор ҳар томонлама соғлом, етук, баркамол шахсни шакллантириш орқали яратилади. “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ҳамда “Таълим” тўғрисидаги Конуннинг қабул қилиниши айнан мана шу масалаларини самарали ҳал этишга қаратилган.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида «ўқув-тарбиявий жараёнини янги педагогик технологиялари билан таъминлаш»¹ унинг иккинчи ва учинчи босқичларида бажариладиган жиддий вазифаларидан бири сифатида белгиланган.

Бизга маълумки касб-хунар колледжларида ўқитиш жараёни мустақил ва ўзаро боғланган назарий ва амалий қисмларга бўлинади. Амалий машғулотни юқори методик савияда ўтиш учун иқтисодий фанларнинг назарий қисми талаб даражасида ўқитилиши лозим. Маълум соҳада кичик мутахассис тайёрлашда ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш меҳнатига оид назарий билим, амалий қўникма ва малакаларини шакллантириш муҳим масалалардан биридир. Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичida юксак натижаларга эришишdir. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан қўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, шунингдек, ўқувчилар фаолиятини назорат қилиш, улар томонидан эгалланган билим, қўникма ҳамда малакалар даражасини баҳолаш ўқитувчидан юксак

¹ Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”. Тошкент, 1997 йил 26 бет.

педагогик маҳорат ҳамда таълим жараёнига нисбатан янгича ёндашувни талағаттади.

Ноанънавий дарслар ўз моҳиятига кўра субъектив хусусиятга эга, яъни ҳар бир педагог таълим ва тарбия жараёнини ўз имконияти, касбий маҳоратидан келиб чиқсан ҳолда ижодий ташкил этиши лозим. Қандай шакл, метод ва воситалар ёрдамида ташкил этилишидан қатъий назар инновацион технологиялар:

- педагогик фаолият (таълим-тарбия жараёнининг) самарадорлигини ошириши;
- ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ўзаро ҳамкорликни қарор топтириши;
- ўқувчилар томонидан ўқув предметлари бўйича пухта билимларнинг эгалланишини таъминлаши;
- ўқувчиларда мустақил, эркин ва ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантириши;

Ўқув –тарбия жараёнларини ташкил этишда анъанавий усуллардан фарқли ўлароқ, янгича педагогик технологияларни ўзлаштириш ва таълим жараёнида қўллаш замон талабидир. (1-жадвал). Миллий дастурда бу масалага алоҳида эътибор берилган.

Инновацион таълим, кўпчилик олимларнинг нуқтаи назаридан келиб чиқсан ҳолда турлича талқин этилади. Жумладан, Т.Н.Балло инновацион таълим технологияни “амалиётга татбиқ қилинадиган муайян тизим лойиҳаси”¹ дея таърифлайди ҳамда асосий диққатни ўқув педагогик жараённи олдиндан лойиҳалашга қаратади. В.И. Давыдова эса инновацион таълим технологиянинг “фан ва амалиёт орасидаги муайян тамойилларни олға сурувчи методлар ишлаб чиқарувчи, уларни изчил қўллаш каби масалаларни ҳал этишга йўналтирилган мустақил фан”² бўлиши лозимлигини қайд этади.

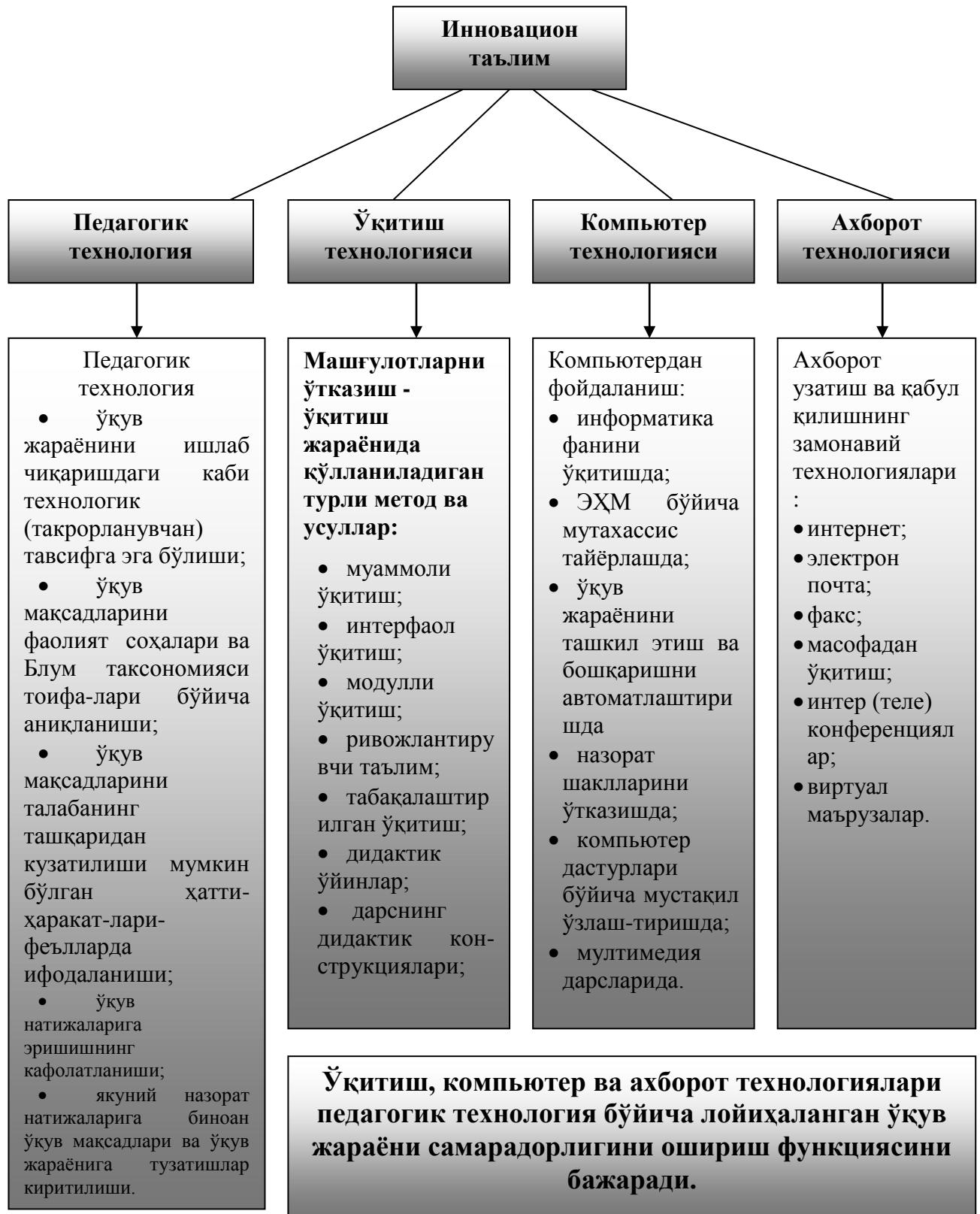
Масалан, “Янги педагогик технологиялар” ўқув қўлланмасида Қ.Ишматов томонидан инновацион таълим усуллари ва уларнинг тавсифига қуйидаги

¹Т.Н.Балло. Нестандартное обучение.- М.: Педагогика, 2015й. 114-б

² В.И. Давыдова.Управление процессом усвоения знаний.-Москва.:Изд-во МГУ, 2014.-с.18.

таъриф берган : “Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, шунингдек, талабалар фаолиятини назорат қилиш, улар томонидан эгаллаган билим, кўникма ҳамда малакалар даражасини баҳолаш ўқитувчидан юксак педагогик маҳорат ҳамда таълим жараёнига нисбатан янгича ёндашувни талаб этади”¹

¹ Қ.Ишматов. Янги педагогик технологиялар. – НамМПИ. 2015.- 14 бет.

Ўқитиш, компьютер ва ахборот технологиялари педагогик технология бўйича лойихаланган ўқув жараёни самарадорлигини ошириш функциясини бажаради.

Демак, инновацион таълим - эҳтиёждан келиб чиқсан ижтимоий буюртма бўлиб, таълимнинг мақсад ва мазмунига асосланиб ўқув жараёнини лойиҳалаштириш ва шу лойиҳа асосида таълимни ташкил эитшдан иборат педагогик жараёндир. Бугуни кунда таълим технологиялари шартли равишда икки турга бўлинади:

1. Анъанавий.
2. Инновацион.

Анъанавий таълим технологияси - муайян муддатга мўлжалланган, таълим жараёни кўпроқ ўқитувчи шахсига қаратилган бўлиб, ўқитишининг анъанавий шакли, методи ва таълим воситаларининг мажмуидан фойдаланиб таълимтарбия мақсадига эришишdir.

Анъанавий ёндашув. Унинг асосий хусусияти-ўқитувчи маълум ахборотни, гапириб беради, тушунтиради, талаба эса бу блимни хотирасида сақлади. “Билим” тушунчаси хотирада сақланадиган ахборот маъносида тушунилади. Талабада билим бор-йўқлиги имтиҳонда шу ахборотга доир берилган саволга ёддан берган жавобига қараб аниқланади. Бунда билим дегани асосан эсда қолдиришнинг натижасидир, у кўпинча юзаки бўлши ҳам мумкин. Бундай билим хотирада узоқ сақланмайди. Талаба савол берилгандага эслashi, баъзан эслай олмаслиги ҳам мумкин.

Анъанавий ўқитиши усулида таълим мақсади дастур талабига биноан аниқ ифодаланмайди, талабанинг ўзлаштириш даражаси, сифати ҳақида муаллим аниқ тасаввурга эга бўлмайди.

Анъанавий таълим мамлакатимизнинг ўқув юртларида кенг тарқалган, унинг турли жиҳатлари педагогика, методика фанларида ишлаб чиқилган, катта тажриба тўпланган. Анъанавий таълим усулини такомиллаштириш соҳасида изланишлар давом этаётir. Лекин унинг объектив имкониятлари чекланган. Мамлакатимизда амалга оширилаётган таълим соҳасидаги ислоҳотлар, тез суръатлар билан ривожланаётган фан –техника талаблари – таълим усули билан жамитяning рақобатбардош, юқори малакали кадрлар тайёрлаш, баркамол авлодни шакллантиришга бўлган эҳтиёжи ўртасида

номутаносибликни вужудга келтирди. Уни таълимда бошқа янги ёндашувларни қўллаш йўли билан ҳал этиш лозим. Анъанавий педагогикада методик ишланмалар ўқитувчи дарс ўтиши учун тузилса, педагогик технология-ўқувчини ўқув-билиш фаолиятининг шакллари ва мазмунини тасвирлайдиган таълим жараёни лойиҳасини ишлаб чиқишни таклиф этади.

Инновацион таълим – ҳозирги кунда норасмий фан сифатида маълум бўлган, бирок кун сайин бутун жаҳон соҳа мутахассисларининг эътиборига тушиб, жадал ривожланиб бораётган билимлар тизимиdir.

Инновацион таълим -хукмон назария, назарий ва амалий муаммоларни ҳал этишнинг асоси қилиб олинган. Инноваторлар фикрига асосан одатий мумтоз педагогик назариялар эскириб қолган, янги шароитда ҳозирги авлодни бу йўл билан тарбиялаш мумкин эмас.

Ҳозирги педагогик фандаги вазият умумий ҳолда шундан иборат. Бу вазиятда инновация жуда муҳим. Педагогика-билимлар тизимиdir. Объективлик, мақсадга мувофиқлик, мустахкамлик, бир-бирига зид бўлмаслик-унинг асосий ҳарактеристикаларидир. Педагогика тизимини ҳар қандай илмий назария каби тизимини ташкил этувчи тамойиллари лойиҳалаштиради, бирлаштиради ва ушлаб туради яъни ушбу тизим асосий билимларга асосланиши асосий ҳолдир.

Инновацион таълим технологиянинг муҳим белгиси-мақсад ҳосил қилиш жараёниdir. Анъанавий педагогикада “педагогик мақсад” масаласига назариячилар ҳам, амалиётчилар ҳам кам эътибор беради, мақсад-методик адабиётларда ҳам ноаниқ ифодаланиб, унга эришиш даражаси ҳам субъектив баҳоланади.

Инновацион таълим технологияда¹ –педагогик мақсадни аниқлаш асосий муаммо бўлиб, мақсадни диагностик ифодалаш, билим ўзлаштириш сифатини объектив баҳолаш назарда тутилади. Ниҳоят таълим-тарбия жараёнлари тузилиши ва мазмуни жихатидан яхлитлиги- таълим технологияни ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг муҳим принципи ҳисобланади. Яхлитлик

¹ Толипов Ў.Қ. Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. Т.:”Фан” 2006 йил 76 бет.

принципи, шунингдек, таълимнинг ҳар тури бўйича бўлажак педагогик тизимнинг лойиҳасини ишлаб чиқаётганда педагогик тизимнинг барча элементлари (чорак, семестр, ўқув йили давомида ҳам, шунингдек бутун таълим давомида ҳам) ўзаро таъсирда бўлишига эришиш зарур.

Анъанавий ва инновацион моделидаги таълимни қиёсий характеристикаси

Асосий характеристикаси	Анъанавий ўқитиш модели	Инновацион таълим модели
Мақсади	Ўқитиш натижаси (дастур асосида ахборотни ўзлаштириш)	Ўқитиш жараёнида ўқишга ўргатиш
Талабанинг роли, ўрни	Пассив эшитувчи, тингловчи	Ўқувчининг фаол иштироқи
Педагогнинг роли, ўрни	Билим берувчи манба	Ташкилотчи, менежер, бошқарувчи
Билим бериш шакли	Тайёр ҳолда, вербал мантлар шаклида	Интерфаол, ўйинли, муаммоли, мустақил мutoала, изланувчанлик.
Олган билимларидан фойдаланиш	Топшириқлар, масалалар, ёзма ишлар	Билимни кундалик фаолиятда ишлатиш
Ўқув фаолияти формалари	Фронтал, маъруза, шахсий тайёргарлик	Якка, жуфт, кичик ва катта гурухларда ўқув жараёнини олиб бориш

Демак, инновацион таълим технология - муайян муддатга мўлжалланган, таълим жараёни марказида талаба шахси бўлиб, ўқитишнинг замонавий шакли,

фаол ўқитиши методлари ва замонавий дидактик воситаларнинг мажмуини таълим - тарбия ишидан кўзланган мақсад ва кафолатланган натижага эришишга йўналтиришдир.

Менинг назаримда, инновацион таълим технологияси анъанавий таълим технологиясидан фарқ қилиб, талабаларнинг билиш имкониятларини ривожланишига шароит яратади, мустақил ишлашларига алоҳида эътибор берилади, билиш фаолиятлари изланувчан ва ижодий ҳарактерга эга бўлади. Дарс тузилмаси ўзгарувчан бўлади ва анъанавий педагогикада методик ишланмалар ўқитувчи дарс ўтиши учун тузилса, инновацион таълим эса - ўқувчини ўқув-билиш фаолиятининг шакллари ва мазмунини тасвирлайдиган таълим жараёни лойихасини ишлаб чиқишни таклиф этади.(2-жадвалда кўрсатилган).

Инновацион таълим технологияси ўз навбатида учга бўлинади:

- Ҳамкорликда ўрганиш
- Моделлаштириш
- Тадқиқот (ложиха)

2.2. Иқтисодий фанларни ўқитишида инновацион таълим усулларининг турлари ва табиқ этиш имкониятлари

Инновацион таълим бериш усули, таълимий мақсадни амалга ошириш бўйича таълим берувчи ва таълим оловчи билан ҳамкорлик фаолиятининг мураккаб жараёниниң асоси ҳисобланади. Усуллар: ушбу таълим бериш давридан чиққанда таълим оловчи билиши, удаллаши ва қадрлаши лозим бўлган кўзланаётган натижаларга эришишни таъминлайди.

Тажрибаларнинг кўрсатишича, иқтисодий фанларни ўқитишида инновацион таълим усулларининг **асосий натижавийлик мезонлари** қуйидагилар¹:

- белгиланган вазифаларни ҳал этиш учун уни қўллашнинг мослиги ва иқтисодийлиги;
- уни қўллашда соддаллик ва осонлик;
- нафақат энг яхши натижаларни таъминлаши, балки уларга эришишнинг юқори ишончлилигини таъминлай олиши.

Демак, фаол таълим бериш усули - таълим оловчиларнинг билим фаолиятларини рағбатлантирувчи усулдир. У ёки бошқа муаммони ечиш тўғрисидаги фикрларни эркин алмашинувини назарда тутувчи сухбат асосида қурилади

Энг кўп тарқалган ва хусусиятга эга бўлган таълим усуллари қуйидагилар ҳисобланади: *сухбат, баҳс, ўйин, кейс-стади, лойиҳалар усули, муаммоли усул, ақлий ҳужум ва бошқалар ҳисобланади*

Инновацион таълимда интерфаоллик даража қанча юқори бўлса, таълим бериш жараёни шунча натижали бўлади.

Педагогикада таълим усулларини таснифлаш (тартиблаштириш, бир гурӯҳга бирлаштириш)га турли ёндашишлар юзага келди. Улар тизимлаштиришни турли асосларида тузилган.

Таълим усулларини таълимий мақсадларга эришиш бўйича таълим берувчи (ўргатиш) ва таълим оловчини (ўрганиш) ҳамкорий фаолиятини йўли сифатида

¹ Норов.Ш. Таълим сифатини бошқаришда замонавий ахборот технологияларининг ўрни."Касб-хунар таълими" журнали №1 2014 йил 18 бет.

күрсатиш улар хусусияти ва ўқув фаолияти натижалари бўйича қуидагича гурӯҳлаштириш имконини беради:

1-гуруҳ: тайёр ўзлаштирувчилик ўқув фаолияти ва таълим олувчиларга билимларни 1-даражада ўзлаштиришни таъминловчи усуллар;

2-гуруҳ: эсда қолганларни тасвирловчи ўқув фаолияти ва таълим олувчиларга билим ва кўникмаларни 2-даражада ўзлаштиришни таъминловчи усуллар;

3-гуруҳ: муҳокама қилувчи, қисман-изланувчилик ўқув фаолияти ва таълим олувчиларга билим ва кўникмаларни 3-даражада ўзлаштиришни таъминловчи усуллар;

4-гуруҳ: мустақил изланувчилик фаолияти ҳамда 4-даражада билимларни ўзлаштиришни таъминловчи усуллар;

Касбий таълимда инновацион таълим усулларидан асосан учинчи гуруҳ жорий этилади. Учинчи гуруҳ таълим усуллари: муҳокама қилувчи, қисман-изланувчилик ўқув фаолияти ва таълим олувчиларга билим ва кўникмаларни 3-даражада ўзлаштиришни таъминловчи, усуллар ҳисобланади:

Суҳбат – диалогли (юононча: диалогос - икки ёки бир неча инсонлар орасидаги сўзлашув), таълим бериш ва ўрганишнинг савол–жавобли йўли

Усулнинг етакчи вазифаси - қизиқтириш: мақсадга йўналтирилган ва моҳирона қўйилган саволлар ёрдамида таълим олувчиларда берилган мавзу бўйича ўзларининг билимларини эслаш ва баён қилишга ҳаракат қилинади, ўқитувчи раҳбарлигига бошқа таълим олувчилар билан муҳокама қилинади. Таълим олувчилар ўқитувчи билан бирга қадамма-қадам мустақил фикрлаш, якунлаш, хуносалаш ва умумлаштириш йўли билан янги билимларни англайдилар ва ўзлаштирадилар.

Суҳбатлар вазифасига қўра қуидагиларга бўлинади:

- кириш ёки ташкиллаштирувчи (дидактик вазифаси: таълим олувчиларни машғулотдаги ишга тайёрлаш);
- янги билимларни етказиш (дидактик вазифаси: таълим олувчиларни янги материал билан таништириш);

- синтезловчи ёки мустаҳкамловчи (дидактик вазифаси: таълим олувчилар билимларини тизимлаштириш, “мустаҳкамлаш”, эслаб қолиши ва фикрлаши).

Сұхбатлар ташкилий шакли бүйича ўқув ва “давра сұхбатига” бўлинади.

“Давра сұхбати” ўқув сұхбатидан эркин ҳолатда иштирокчилар жойлашиш тартиби ва асосийси, улар фикрини навбат билан билдириши билан фарқланади.

Энг муҳими саволларни тўғри шакллантириш ва бериш. Улар ўзаро мантиқий боғлиқликка эга бўлиши керак, ўрганилаётган савол моҳиятини очиб бериши, тизимда билимларни ўзлаштиришга ёрдам бериши керак. Саволлар мазмуни ва шаклига кўра таълим олувчиларнинг ривожланиш даражасига мос келиши лозим.

Эсда тутинг: осон саволлар фаол билиш фаолиятини рағбатлантирумайди, жиддий муносабат эса билишга рағбатлантиради.

Баҳс (мунозара) - аниқ муаммо бўйича фикр алмашиш, муҳокама шаклидаги таълим беришнинг фаол усули. Мунозара усули ҳамма вазифаларни бажаради

Бу усулдан қуйидаги мақсадларда фойдаланилади:

- ✓ янги билимларни шакллантиришда;
- ✓ таълим олувчилар у ёки бу саволларни чукур ўйлаб кўриш, уларнинг моҳиятига киришни таъминлашда;
- ✓ таълим олувчиларни далил ва далилларга асосланган хulosалар орасидаги фарқни тушуниб етишга ўргатишда;
- ✓ ўзаро фикр алмашинув кўникмаларни шакллантиришда;
- ✓ таълим олувчиларга шахсий фикрида мустаҳкам туриш ва уни ҳимоя қилишига ёрдам бериш.

Мунозара эркин бўлади, қачонки, у эркин ривожланса, бошқарувчан бўлиши мумкин. У фақат ўзлаштириши лозим бўлган мавзуу ва саволларга тааллуқли бўлиши керак.

Ақлий ҳужум (брейнстроминг-ақллар түзони) - амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жамоавий юзага келтириш. Иштирокчилар ақлий ҳужум вақтида мураккаб муаммони ҳал этишга ҳаракат қиласылар: уларни танқид қилишга йўл қўймай уни ҳал этишнинг кўпроқ шахсий ғояларини юзага келтирадилар, сўнгра қўпроқ оқилона/самарали/мақбул ва бошқа ғояларни ажратадилар, уларни муҳокама қиласылар ва ривожлантирадилар, уларни исботлаш ёки қайтариш имкониятларини баҳолайдилар.

Бу усул ҳамма вазифаларни бажаради, лекин унинг асосий вазифаси - таълим оловчиларни ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш, уларни муаммони мустақил тушуниш ва ечишга қизиқтириш ва уларда муомала маданияти, фикр алмашиниш малакаларини ривожлантириши, ташқи таъсир остида фикрлашдан озод бўлиш ва ижодий топшириқни ечишда бирламчи йўл фикрларини енгиб ўтишни тарбиялади.

Анъанавий таълимда вазифани ечиш вақтида кўпгина таълим оловчилар ўз ғояларини айтишга ботина олмайдилар. Ўз таклифларининг хатолиги ва таълим берувчининг салбий муносабатидан, бошқа иштирокчиларнинг йўқ қилиб юборувчи танқиди ва кулгисидан асосли қўрқадилар.

Пинборд (инглизчадан: *pin-* маҳкамлаш, *boarд* – ёзув тахтаси) мунозара усуллари ёки ўқув сухбатини амалий усул билан мослашдан иборат.

Таълим берувчи:

- Таклиф этилган муаммони ечишга ўз нуқтаи назарини баён қиласы.
- Оммавий тўғри ақлий ҳужумни ташкиллаштиради.

Таълим оловчилар қўйидаги ғояларни:

→ Таклиф этадилар, муҳокама қиласылар, баҳолайдилар энг кўп мақбул (самарали ва бошқа ғояларни танлайдилар ва уларни қоғоз варағига асосий сўзлар кўринишида (2 сўздан кўп бўлмаган) ёзадилар ва ёзув тахтасига бириктирадилар.

→ Гурӯх аъзолари (таълим берувчи томонидан белгиланган 2-3 талаба ёзув тахтасига чиқадилар ва бошқалар билан маслаҳатлашиб:

- аниқ хато ёки қайтариувчи ғояларни саралайдилар;

- тортишувларни аниклайдилар;
- ғояларни тизимлаштириш мумкин бўлган белгилар бўйича аниклайдилар;
- шу белгилар бўйича ҳамма ғояларни ёзув тахтасида гурухлайдилар (карточка/ вараклар).

Таълим берувчи:

→ Умумлаштиради ва иш натижаларини баҳолайди.

Таълимий ўйин: ишбилиармон ва рол (холат)ли ўйинлар муаммоли топшириқнинг бир тури. Фақат бундай ҳолатда матнли материал ўрнига, таълим олувчилар томонидан ўйналадиган саҳналаштирилган ҳаётий ҳолатлар ишлатилади

Ўқитиш усули сифатида у қуидаги вазифаларни бажаради:

- **ўргатувчи:** умумўқув малакаларни шакллантириш; ижодий қобилиятни ривожлантириш, шу жумладан, тушуниш, янги ҳолатларни шакллантириш ва таҳлил қилиш;
- **ривожлантирувчи:** мантиқий фикрлаш, нутқ, атроф-муҳит шароитига ўрганиш қобилиятини ривожлантириш;
- **мотивацияли:** таълим олувчиларни ўқув фаолиятига унданмоқ, мустақил хулоса қабул қилишини рағбатлантирмоқ;
- **тарбияловчи:** масъулиятиликни, фикр алмашишликни шакллантириш.

Ўйин усуллари ва дарс шаклидаги машғулот ҳолатларини амалга ошириш қуидаги асосий йўналишларда содир бўлади:

- дидактик мақсад таълим олувчилар олдига вазифа кўринишида қўйилади;
- ўқув фаолият ўйин қоидаларига бўйсунади;
- ўқув материал ўйиннинг воситаси сифатида ишлатилади;
- ўқув фаолиятига дидактик вазифани ўйинга айлантирадиган мусобақа бўлаги киритилади;
- дидактик вазифани муваффақиятли бажариш ўйин натижалари билан боғланади.

Ишбилармон ўйин иштирокчилариға ҳәёттүй ҳолатда курилган ўйинли сюжет таклиф қилинади, бунда иштирокчилар олдига ягона умумий мақсад: таклиф этилаётган муаммони ечиш қўйилади.

Шу билан бир вақтда ҳар бир иштирокчи алоҳида ролли мақсадни бажариши лозим. Шунинг учун ечимни ишлаб чиқиш жараённи алоҳидали-гурухли хусусиятга эга: ҳар бир иштирокчи аввал ўзининг вазифали мақсадига мувофиқ қарор қабул қиласи, ундан сўнг эса уни гурух билан келишади. Алоҳида вазифали мақсад бажарилиши бутун гурух қарор қабул қилиш натижалариға боғлиқ. Одатда, ишбилармон ўйин давомидаги муаммони ечиш бир нечта босқичда (2 дан 10 гача ва бир ўйин кўп).

Иштирокчилар ҳаракатини баҳолаш якуний ва оралиқ натижалар бўйича амалга оширилади: оралиқ баҳолаш белгиланган мақсадни амалга оширишда уларнинг англаб етишини ошириш мақсадида бизга ўйин давомида иштирокчилар ҳаракатига таъсир кўрсатиш имконини беради, якуний натижани баҳолашда иштирокчиларнинг ташкилий фаолиятлари ва улар томонидан вазифали ролли мақсадни бажариш ҳисобга олинади.

Ролли ўйин, ишбилармонлик каби вазиятда кўрсатилган, муаммони ечишда иштирокчиларнинг фаол биргаликдаги ҳаракатлариға асосланади. Мавзу қатнашчиларининг битта мажбурий мақсадлари бор - муаммони ечиш. Лекин алоҳидали мақсадлар, ишбилармон ўйиндаги каби келишиб олинмайди. Ролли ўйиннинг ҳар бир иштирокчилар мақсадлари - ғалаба қозониш, ўзини кўрсатиш. Вазиятли ўйин якунларини нафақат умумий мақсадга эришиш натижалари бўйича эмас ва балки ҳар бир иштирокчининг ролли мақсадларини амалга ошириш бўйича баҳоланади.

Вазиятлар усули – таълим берувчининг муаммоли вазиятларни яратишга ва таълим олувчиларнинг фаол билиш фаолиятлариға асосланган. У аниқ вазиятни таҳлил қилиш, баҳолаш ва кейинги қарорни қабул қилишдан тузилган

Усулнинг етакчи вазифалари қуйидагилардан иборат:

- Ўргатувчи – билимларни фаоллаштиришга асосланган;

- Ривожлантирувчи – таҳлилий тафаккурни, алоҳида ҳодисаларнинг далиллари қонунийликни кўра билишини шакллантириш;
- Тарбияловчи – фикр алмашиниш қўникмаларни шакллантириш.

Муаммоли вазифалардан фойдаланиш усули бизга, назарияни амалиёт билан боғлаш, имконини беради, бу материални таълим олувчилар учун янада кўп долзарбли қиласи.

Ўқув муаммосининг мұхим белгилари қуйидагилардан иборат бўлади:

- номаълумнинг борлиги, уни топиш янги билимларни шаклланишига олиб келади;
- номаълумни топиш йўналишида қидиравни амалга ошириш учун таълим олувчиларда маълум даражада билим манбалари борлиги.

Муаммо З таркибий қисмдан ташкил топади:

- маълум (ушбу берилган вазифадан).
- номаълум (топиш янги билимлар шаклланишига олиб келади).

номаълумни топиш йўналишида қидиравни амалга ошириш учун керак бўлган, аввалги билимлар (таълим олувчилар тажрибаси).

Муаммоли вазифанинг мураккаблиги (вазият “ўқув” муаммо) бир қатор далиллар билан аниқланади, бу жумладан таълим олувчилар даражасига мос қилиши керак. Агарда таништирувчи материал жуда ҳам ҳажми катта ёки мураккаб бўлса, улар ҳамма акборотни қабул қила олмайдилар, ечимини топишни билмайдилар ва ўқув фаолиятида бўлган ҳар қандай қизиқишлирдан маҳрум бўладилар.

Муаммоли вазифани ишлаб чиқиши катта меҳнат ва педагогик маҳоратни талаб этади. Қоидага биноан, вазифани бир неча маротаба тажрибадан ўтказгандан сўнг ўқув груҳида омадли вариантини тузишга эга бўлинади. Шунга қарамай, бундай вазифалар назарияни ҳақиқий вазият билан боғлаш имконини беради. Бу таълим олувчилар онгига ўқитишни фаоллаштиришга имкон беради, келажакдаги касбий фаолиятлари учун ўрганилаётган материалнинг амалий фойдасини англаб этишга ёрдам бўлади.

Кейс - таълим олувчиларни муаммони ифодалашни ва мақсадга мувофиқроқ ечим излашга йўналтирувчи, бир гуруҳ инсонлар ёки алоҳида шахсларни ҳаётий ташкиллашишидан олинган маълум шароитларини баёнли тақдим этилишидан иборат.

Аниқ вазият таълим беришни ҳақиқийликка боғлади: кейс таълим олувчиларга вазиятни ташҳис қилиш, фаразларни ифодалаш, муаммоларни аниқлаш, қўшимча ахборотларни йиғиш, фаразларга аниқлик киритиш ва муаммоларни ечиш бўйича аниқ босқичларни лойиҳалашда амалий фаолиятларини моделлаштириш имконини беради.

Кейс таълим олувчиларга таҳлил илиш, тенглаштириш йўлларини қидириш ва муаммони ечиш эркинлигини беради.

Кейсни кўриб чиқиша таълим олувчилар таълим олиш жараёнини яратадилар ва жараёнда ўзаро ҳаракатда ҳақиқий фикр алмашиш ҳолатларини яратадилар.

Инновацион дарс, юкорида айтиб утилганидек, ўқитишни ташкил этишининг ўзгармас шакли эмас. Ўқув амалиёти ва педагогик тафаккур доимо уни такомиллаштириш йулларини излайди. Бу соҳада турли хил курик-танловлар, жумхурият микёсида ўтказилаётган педагогик ўқишиларда ўртага куйилаётган илгор ўқитувчиларнинг фикр ва мулохазалари диққатга сазовордир.

Турли - туман фикр ва мулохазаларни хисобга олган холда инновацион дарс қўйидаги умумий дидактик талабларга жавоб бериши лозим:

1. Ҳар бир дарс маълум бир мақсадни амалга оширишга қаратилган ва пухта режалаштирилган бўлмоғи лозим.
2. Ҳар бир дарс мустаҳкам ғоявий - сиёсий йуналишга эга булмоғи лозим.
3. Ҳар бир дарс турмуш билан, амалиёт билан боғланган бўлмоғи лозим.
4. Ҳар бир дарс хилма-хил усул, услуб ва воситалардан унумли фойдаланган холда олиб борилмоғи лозим.
5. Ҳар бир дарс ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фаоллиги бирлигини таъминламоғи лозим.

6. Дарсда ўкув материаларининг мазмунига оид кўрсатмали қуроллар, техника воситалари ва компьютерлардан фойдаланиш имкониятини яратмоқ лозим.

Иқтисодий фанларни ўқитишида муваффақиятли равишда қўлланилаётган инновацион усуллардан бири талабалар гурухларини жуфтлик ёки кичик гурухларга бўлиб дарс ўтишдир. Бу услубда асосий масъулият талабалар зиммасига юкланди, улар фаоллигини оширишга қаратилади.

Илгор мамлакатлар, шунингдек мамлакатимиз педагогларининг тажрибаси кичик гурухлар¹ туфайли таълим олувчилар ўртасида анча мустаҳкам муносабат ўрнатилишини кўрсатади.

Кичик гурухларга бўлиб дарс ўтиш:

- ўқувчи-талабаларни ҳамкорликда ишлашга, билиш жараёнини фаоллаштиришга, уларда коммуникабеллик, киришимлилик, бошқаларни фикрини эшлишини ўргатади;
- берилган топшириқни биргаликда бажариш жараёни-да ўртоқлари томонидан билдирилган фикрларни мухокама қилишга мойиллик пайдо бўлади;
- саволларни аниқ шакллантиришни, берадиган жавобларни асослаб беришни ўрганадилар;
- таълим олувчининг потенциал имкониятларини рўёбга чиқаришга ёрдам беради. Билмаганларини сўраб ўрга-ниш имконияти яратилади. Таълим олувчилар билимини ўзаро ҳамкорликда бойишини таъминлайди;
- тортинчоқ талабалар ўз билимлари, маҳоратларини намоён қилиш имкониятига эга бўладилар;

Кичик гурухларга бўлиб дарс ўтиш самарали бўлиши учун қуйидаги коидаларга амал қилиш зарур:

1. Дарс материалани ўзлаштириш жараёнида талабалар жамоа бўлиб ишлаши керак.

Саидахмедов Н. “Янги педагогик технологиялар” Т.: “Молия”, 2003. 63б.

2. Ҳар бир гурухда албатта аълочилар бўлиши, кичик гурух таркиби аралаш бўлгани (қизлар, йигитлар) маъқул.

3. Бутун гурух ва алоҳида талабани тақдирлаш тизими қўзда тутилган бўлиши лозим.

Тадқиқотлар яна шуни кўрсатадики, ўқувчи, талабаларни кичик гурухларга бўлиб дарс ўтишни ташкил этишнинг ўзи етарли эмас экан. Кутилган натижага эришиш учун яна икки компонент: **гурухни рағбатлантириш** ва **шахсан масъулиятни ҳис қилиш** механизми ва уни рағбатлантириш тизимини ишлаб чиқиш керак экан. Агарда гурух миқёсида рағбатлантириш етарли бўлмаса, гурух аъзолари ўз ўртоқлари ўтилаётган дарсни ўзлаштиришига унча аҳамият бермай қўяди.

Гурухларни кичик гурухларга бўлишни қандай қоидалар ёки тамойиллар асосида амалга ошириш лозим, гурухлар қандай тузилганда юқори самара беради деган саволга аниқ жавоб, универсал қоида йўқ. Гурухларни кичик гурухларга бўлишда:

- а) қўйилган таълим мақсадлари, шакли, натижаси;
- б) бериладиган топшириқ, технологик харита бўйича қўллашни мўлжаллаган таълим методи ва усулларини хисобга олишимиз керак.

Ўқувчи-талабаларни кичик гурухларга бўлишда тасодифий белгидан фойдаланишимиз мумкин:

- аудиторияда жойлашганликларига қараб бўлиб чиқиш мумкин.

Ўқищдаги натижаларига кўра:

- бараварлаштириш гурухи сифатида ташкил қилинганда, кичик гурухларга турла даражада ўқийдиган талабалар бирлаштирилади.
- қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш гурухи тарзида ташкил қилинганда, иқтидорли талабалар, ўқиш даражаси нисбатан пастроқ гурухларга ажратилади.

Бажариладиган топшириқка кўра жуфтликни, 4-5 кишидан иборат ёки ундан кўп ўқувчи-талабалардан ташкил топган гурухларга бўлиш мумкин.

Кичик гурухларни фаолият кўрсатиши вақти, бир топшириқни бажаргунча амал қиласиган гурухлар, бир неча машғулот мобайнида биргаликда ишлайдиган гурухлар, таркиби ўзгариб турувчи гурухлар тарзида ташкил этиш мумкин.

Кичик гурухларга бўлинниб дарс ўтиш услубининг бир неча моделлари – вариантлари мавжуд. Улар командаларнинг ўқув материалини ўзлаштириш натижасини яхшилашга қаратилади. Бунда ўқитувчи бирон-бир материал ёки ўтилган дарсни қисқача тушунириб, талабаларга топшириқ беради. Топшириқ масала, машқ, саволга жавоб ва бошқа шакллардаги назорат иши бўлиши мумкин. Топшириқ командалар ичидаги муҳокама қилинади. Кейин ўрганилган мавзу бўйича ҳар бир команда аъзоси индивидуал тарзда назорат иши ёzádi. Ҳар бир талабанинг баллари жамланиб, умумий команданинг бали чиқарилади. У шахсий ва коман-да тўплаган балл билан таққосланади. Командаларнинг олган ўринлари аниқланиб, тўпланган балга кўра раф-батлантирилади.

Иккинчи моделда мусобақа (танлов) ўтказилади. Бунда команда аъзолар бошқа команда аъзолари билан мусо-бақалашиб очколар тўплашади.

Учинчи модел, мозаика модели деб ҳам аталади. Бу модел кўпроқ катта гурух, айтайлик, 25-30 тадан талаба бор гурухларда қўллангани маъқул. Гурухдаги талабалар сони бўйича ўқитувчи ҳар бир командаға 5 ёки 6 тадан талабани жалб қиласиди. Ҳар бир команда таркибидаги талаба сонига қараб, 5-6 савол ёки қисмдан иборат материални ўрганиш учун топшириқ берилади. Ҳар бир командадан бир киши битта қисмни ёки саволни ўрганади.

Турли командалардан шу қисм ёки саволни олган талабалар бирга йиғилиб, ўқув топшириғини муҳокама қиласидилар. Бу гурухларни эксперт гурухлари деб аталади. Асосий гурухларни алфавитдаги ҳарфлар билан талабаларни рақамлар билан белгилаймиз.

Айтайлик, гурух 30 та талабадан иборат. Ўқитувчи уларни 6 тадан 5 та гурухга (А, Б, В, Г, Д) бўлади. Биринчи гурух А, ундаги талабалар А1, А2, А3, А4, А5, А6, иккинчи гурух Б, ундаги талабалар Б1, Б2, Б3, Б4, Б5, Б6 ва ҳоказо тарзида бўлиниди. Ҳар бир талаба ўзининг рақами бўйича асосий

командасидан, яъни ҳарф бўйича ўқув материалининг маълум қисмини ёки саволни ўрганиш бўйича топшириқ олади. Сўнгра мутахассислар гуруҳида (рақамлар бўйича) барча 1 ёки 2 ва ҳоказо рақамлар асоси-да янги гурух ташкил бўлади. Яъни мутахассислар коман-даси А1, Б1, В1, Г1, Д1, иккинчи команда А2, Б2, В2, Г2, Д2 ва ҳоказо тарзида янги команда хосил бўлади. Ҳар бир асосий командадан бир ҳил рақамдаги, лекин ҳар ҳил ко-манда аъзолари тўпланиб, ўзларига берилган савол, топ-шириқни муҳокама қиласалар. Сўнгра ҳар ким эксперталар гуруҳидан ўзининг асосий гуруҳига қайтади.

Гуруҳнинг ҳар бир қатнашчиси экспертлар гуруҳида ўзи ўрганган масалани гапириб беради. Гуруҳнинг ҳар бир қатнашчиси диққат билан ўртоқларининг фикрини эши-тишга харакат қиласади. Чунки берилган топшириқни бажа-ришнинг ягона йўли ўртоқларининг фикрини диққат билан тинглаб, таҳлил қилиб, сўнгра гапириб беришдир. Кичик гуруҳларга бўлиб дарс ўтишдаги тўртинчи модел аввалги моделлардан бирмунча фарқланади. Бу моделда кичик гуруҳдаги ҳар бир талаба берилган топшириқни аввал алоҳида ўзи бажариб, фикрини семинар дафтарига ёзди. Сўнгра гуруҳ биргаликда ҳамманинг фикрини ўрганиб чи-қади. Кичик гуруҳ номидан ягона жавоб тайёрланади, дарс-да барча гуруҳларнинг жавоблари эшишилади ва гуруҳни эришган натижаси баҳоланади.

Кичик гуруҳларда талабалар ўртасида фикр алмашув, таҳлил қилиш имконияти кенг. Ҳар бир талабанинг фикри ўртоқлари томонидан таҳлил қилинади. Бунда ҳар бир талаба, албатта ўз фикрини асослашга, ҳикоя қилишга харакат қиласади. Мунозара жараёнида ҳар бир талаба ўз хатосини тушунади ёки ҳақлигини синаб кўради, ҳамкорликда муам-мони ечишга ўрганади.

Юқоридагилардан хулоса қилиб дарс ўтишнинг инновацион шакли бу - таълим технологияларни излаб топиш дегани¹. Бунинг учун ўқитувчилар бир-бирлари билан тез-тез муроқот қилиб туришлари лозим. Республикаизда таълим технологиялар ахборот маркази ташкил этилса, у изланаётган, илғор тажрибаларга эга бўлган ўқитувчиларнинг кузатишларини умумлаштириб, ҳар

¹ Толипов Ў.К., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбикӣ асослари. - Т.:”Фан”, 2015. - 79 б.

ойда чоп этиб борса яхши бўлар эди. Ундан асосан Республикаиздаги педагогик кадрлар тайёрлайдиган олий ўқув юртлари, ўрта маҳсус, касб-хунар таълими муассасалари ўқитувчилари ҳамда ўқувчи талабалари фойдаланади. Иккинчидан, бундай янгиликлар талабаларга илк кундан етказилса, улар учун фақат фойда бўлади. Учинчидан, баъзи ўқитувчилар ҳамда кўпчилик талабалар интернет билан ишлай олмайди. Ишлаганда ҳам муҳимини кераксизидан ажратади олмайди.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, айрим коллеж ўқитувчи педагоглар – ташкил этилган инновацион техник жихозлардан фойдаланишни билмайдилар. Бу эса яратилаётган имкониятларга қўр-қўрона ёндашиш, ўз вазифасига масъулиятсизлик билан қарашдан бошқа нарса эмас. Ушбу камчиликларни бартараф қилишда – техник жихозлардан фойдаланишни ўргатувчи маҳсус курс очилса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Яна бир долзарб муаммо бу таълим технологияларни ишлаб чиқишида хориж тажрибасига таяниб қолишидир. Кўпчилик таълим технологиялар, интерфаол методлар ўйинли технологиилар хориж олимлари томонидан ишлаб чиқилиб, ўзгаришсиз ўзлаштирилиб олинмоқда. ўзимизда ўз минталитетимизга, таълим салоҳиятимизга мос ҳолда таълим технологиялари кам ишлаб чиқилмоқда. Бунинг сабаби, ривожланган мамлакатларда ҳар бир ҳудудда илғор педагогик технологииларни ишлаб чиқиш марказлари ташкил этилган. Бизда эса имконият ҳали у даражада эмас.

2.3. Тадбиқ этилган инновацион технологиялар орқали дарсни таҳлил қилиш ва унинг натижалари

Мазкур бир жуфтлик дарсда иккита инновацион педагогик технологияларнинг усулини тадбиқ қилдим. Самарқанд иқтисодиёт колледжидаги амалиёт раҳбарим ва институтдан бириктирилган илмий раҳбарим И.Х.Насимовнинг ёрдамлари катта бўлди, ўтилган дарсга қуидагича фикр билдири: Элмуродова Нигора битирав олди малакавий амалиёт даврида ўзини яхши томонлама кўрсатди: масъулият билан ёндашди, барча топшириқларни ўз вақтида бажарди. Ёш бўлишига қарамасдан очик дарсни ноанъанавий тарзда ташкил этди ва дарсни яхши ташкил қилди.

Иккита инновацион педагогик технологияни маҳорат билан жорий этди ва барча талабаларни дарсга қизиқтириди, дарсни ҳар бир босқичини тўғри тақсимлагани учун дарс ўз мақсадига етди ва вақтида бошланиб вақтида тугади.

Ноанъанавий дарс давомида барча талабалар фаол қатнашди. Ҳатто пассив талабалар ҳам қизиқиб кетди ва жавоб беришга ҳаракат қилди. Ўтилган мавзу дарснинг мақсадига мувофиқ мустаҳкамланди, ҳар бир талабага ўз фикрини эркин ифода этишни таъминлаб берди ва шунга эришди. Мазкур технологияни қўллаш орқали машғулотнинг мақсади ва мазмунига талабаларнинг ўzlари тезроқ етиб келдилар ва келгуси фаолиятларида нималарга эътибор бериш лозимлигини уzlари англадилар.

Талабалар рейтинг тизими асосида баҳоланиб борди. Баҳолашда талабаларни билимига, бу мавзуни қандай даражада ёритиб беришига алоҳида аҳамият берди.

Ноанъанавий дарснинг яна бир афзал томони шундаки: Элмуродова Нигора барча талабаларни қисқа вақт ичидаги баҳолади (биронта талаба четда қолмади) Дарснинг камчилиги: баҳс-мунозара бўлганлиги сабаб аудиторияда шовқин юзага келди.

Кейинги босқичда коллеж талабалари томонидан “Т-схема” асосида дарс натижалари баҳоланди ҳамда коллежнинг ўқитувчилари томонидан

“Инновацион педагогик технологияларидан фойдаланиш” масаласи мұхокама қилинди.

“Т-схема (таққослаш, баҳолашни ўргатувчи метод) – икки хил маълумот: ахборот, турли қарашларни таққослашнинг универсал график тарзда ифода этилиши бўлиб, талабаларни ўрганилаётган мавзу бўйича мавжуд қарашларни таққослаш улар асосида қарор қабул қилишга ўргатади.

Мен ушбу усул орқали талабалардан ўтилган дарс жараёнининг афзалликлари ва камчиликларини кўрсатиб беришларини сўрадим ҳамда талабаларни икки гурухга ажратдим.

- биринчи гурухга – “**Бозор иқтисодиётини тартибга солишда давлатнинг иқтисодий роли**” мавзуси буйича ўтказилган ноанъанавий дарс жараёнининг афзаллиги ва камчилигини кўрсатиб беришларини;
- иккинчи гурухга – “Кўргазмали анъанавий таълим”нинг камчиликлари ва афзалликларини таққослаб кўрсатишлари лозимлигини ўқтирдим.

Изоҳ: Ушбу иккита масаланинг ютуғи ва камчилигини кўрсатиш учун, (талабаларга) иккита гурухга биттадан оқ қоғоз тарқатилади ва муаммонинг камчилиги ва ютуғи талабалар томонидан кўрсатиб берилади.

3- жадвал

1-чи гуруҳ

Талабалар томонидан юқоридаги масалалар қуйидагича таққосланади:

“Бозор иқтисодиётини тартибга солишда давлатнинг иқтисодий роли” мавзусида ўтилган ноанъанавий дарс жараёни	
Афзалликлари	Камчиликлари
1. Қисқа вақт ичиде кенг хажмдаги маълумотларнинг талабалар томонидан ўзлаштирилиши таъминланади. 2. Дарсда ҳар бир талабага индивидуал ёндашилди ва индивидуал баҳоланди	Дарсда баҳс-мунозара мобайнида шовқин юзага келди. Вақтни тақсимлашда қийинчиликларга дуч келиши.

Кўргазмали анъанавий таълим	
Афзалликлари	Камчиликлари
<p>1. Ахборотни тўплаш, хотирада сақлаб қолиш, мустаҳкамлашга ундаш.</p> <p>2. Дарсни катта гурухларда қўллаш қийинчилик туғдирмайди</p> <p>3. Ўқитувчи томонидан ўқитиш жараёнини ва ўқитиш муҳитини юқори даражада назорат қилиш.</p>	<p>1.Қандай натижага эришиш кўпинча ноаниқ. Мустақил фикрлаш, қарор қабул қилиш қўнимаси ривожланишига имкон яратмайди.</p> <p>2. Ўкув мақсадлари ва вазифалари доимо аниқ қўйилавермайди.</p> <p>3. Таълим марказида ўқитувчи бўлади. Бу эса талабаларнинг бир томонлама яъни фақат тайёр билимларни ўзлаштиришга имкон беради.</p> <p>4. Тайёр билимлар баён қилинади Ўқитувчи ёки талабада ижодкорлик, ташаббускорлик намоён бўлмайди.</p> <p>5. Таълим беришнинг устивор методлари - баён қилиш ва суҳбат. Бунда талабанинг мустақил фаолият олиб бориши, фикрлашига эришолмайди.</p>

Демак, юқоридаги фикрларни умумлаштириб ягона бир хulosага келамиз:

Анъанавий таълимдаги ўқитувчининг тўла назорати – барча талабалар учун мотивация иштиёқини вужудга келтирмас экан, натижада талабаларнинг машғулотдаги пассивлигига ва бундан келиб чиқиб билим олиш самарасини пасайишига олиб келар экан.

Ноанъанавий таълимда эса - янги педагогик технологияларни таълим жараёнида қўллаш орқали талабалар билан индивидуал ҳолда ишлаш талабаларни кенг доирада турли ғояларни бера олиши, таълим жараёнида якка, кичик гурӯҳ ҳолда таҳлил этиб хulosса чиқара олиши мантиқий фикрлашига имконият яратар экан.

Инновацион таълим технологияларни жорий этишда қўйидаги методик тавсияларга эътибор бериш керак:

1. Коллежларда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш даражаси юқори бўлиши керак, яъни ҳар бир ўқитувчи ноанъанавий таълим усулларини ва уларни татбиқ этишни мукаммал билиши керак.

2. Колледжларда инновацион педагогик технологиялар бўйича махсус курсларни ташкил этиш ва уларга барча ўқитувчиларни жалб этиш.
3. Колледжларда инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиб дарсни ташкил қилиш учун мос шарт-шароитлар яратилган бўлиши керак.
4. Колледжларда техник воситалардан фойдаланиш даражаси юқори бўлиши яъни барча ўқитувчилар компьютер саводхонлигига эга бўлиши.

Ҳозирги вақтда ўқитувчилар билан бирга талабалардан ҳам янги педагогик технология усулларини яхши билиш, ўқитувчининг ушбу усулларни кўллаб дарс бериш, талабаларни эса, улардан фойдаланиб дарсни ўзлаштириш кўникмасини шакллантириш лозимлиги талаб қилинмоқда. Бу ўз навбатида, янги педагогик технология усулларидан фойдаланишни нафақат ўқитувчилар, балки талабалар ҳам ўзлаштирган бўлишларини тақозо қилмоқда.

Чунки, инновацион педагогик технологиялар афзалликларидан бири шундаки, у ўқитувчида ҳам, талабада ҳам мавжуд имкониятларни ишга солиш учун рағбат уйғотади, ҳар иккаласида ҳам бирорларнинг назоратини кутиб ўтирмасдан, ўзларини-ўзлари назорат қилиб туриш кўникмасини сингдириб боради.¹

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб шуни хulosса қилиш мумкинки, инновацион таълим технологиялар орқали талабалар ўзлари эгаллаётган билимларни ўзлари излаб топадилар, ўзлари мустакил фикрлайдилар ҳаттоқи қарор ёки хulosани ҳам ўзлари чиқарадилар. Ўқитувчи эса фаолиятни бошқариб, кузатиб, йўналтириб боради.

¹ Пардаев М.Қ. Иқтисодий фанларда педагогик технология: назария ва амалиёт Т., 2012, 126.

III БОБ. Иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини ривожлантиришда инновацион таълим усулларини жорий этиш услубияти

3.1. Самарқанд иқтисодиёт коллежини ўқитиш жараёнида табиқ этилаётган таълим усулларининг турлари ва натижалари

Битирув малакавий амалиётимни Самарқанд Иқтисодиёт коллежида ўтказдим. **Ik –103** гурух талабаларига ”Иқтисодиёт билим асослари” фанидан дарс ўтиш режалаштирилди. Бир ҳафта мобайнида **Ik –103** гурухидаги синов-майдончасини ташкил этдим. Яъни, мазкур гурух талабаларига анъанавий ва инновацион тарзда ташкил қилинган дарсларни ўтказдим ва солишириш асосида дарсларнинг ютуғи, камчиликлари ва самарадорлигини ўргандим.

Битирув малакавий ишимда - маъруза ва амалий дарсларини қайси таълим технологияси ёрдамида (анъанавий ёки инновацион)да олиб борилса таълим самарадорлигининг юқори бўлиши, унинг муаммоларини ўрганиб чиқиш ва салбий, афзал томонларини кўриб чиқиша Э.Искандаров ва О.Ж.Суюновнинг “Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат” китоби ёрдам бўлди. Масалан, дарс инновацион таълим технологияси асосида ўтказилса ўқитувчи қўйидаги таклифларни инобатга олиши керак бўлади деб ҳисоблайман :

Биринчидан - таълим технология элементларини танлаш ва амалга оширишда талабаларнинг ўқув билиш фаолиятларини эътиборга олиш лозим. **Иккинчидан**, аудиториядаги талабалар сони 25-30 кишидан ошмаслиги керак. **Учинчидан**, касбий таълим амалиётидаги оддий қоида шу ҳақда гувоҳлик берадики, назарий дарснинг дастлабки 20 дақиқасида талабаларга янги билимларни бериш амалга оширилади, кейин эса баҳс-мунозара, кичик гурӯҳларда ишлаш ва бошқа шу каби инновацион методларни амалга ошириш орқали берилган билим мустаҳкамланиши лозим. Кенг қамровли мавзуу борасидаги ахборотлар берилаётган бўлса, ушбу усулдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ҳар қандай ҳолатда ҳам назарий дарс жараёнида, масалан факат маъруза ўқиладиган вақт 20 дақиқадан ошмаслиги керак.

Чунки ўрганишнинг дастлабки 20 дақиқаси энг самарали, 30 дақиқадан кейин эса ўрганишни давом эттириш мотивацияси тезда пасая бошлайди.

Бу ҳамма таклифлар талабанинг диққатини узокроқ вақтгача сақлаб туришга хизмат қиласи. Янги материални тушунтирганда, қисқа маъruzalар ўқилади Мавзуларга мос тарқатма материаллар талабаларга тарқатилиши лозим. Бу ўқув жараёни ва дарс олиб боришни енгиллаштиради. Мавзуга кирилмай туриб, тарқатма материаллар тарқатилмайди. Уларни мавзуга монанд равишда бирин-кетин тарқатиш, уларни ўқиб чиқиш учун етарли дақиқалар бериш ва талабалар эътиборини ахборотга қаратиш учун кимгадир овоз чиқариб ўқитиш мақсадга мувофиқ бўлади. Шундан сўнг мавзу муҳокамасини бошлаш мумкин бўлади.

Идрок қилиш пайтида қанча кўп сенсорик (сезги) каналлардан фойдаланилса, эсда олиб қолинган билимларнинг миқдори ва сифати шунчалик юқори бўлади. Агар билимлар фақат «маъруза»лар орқали (пассив тинглаш йўлида) берилган бўлса, унда 3 кундан сўнг уларнинг фақат 25% ни эслаш мумкин ҳолос. Агар у маъruzalар ўқиши (tinglash), намойиш ва кўргазмали қилиш (қўриш, ушлаб кўриш ва шу кабилар) орқали берилса ва шу тўғрисида баҳслашилса, унда 3 кундан сўнг 75% ини эсга тушириш мумкин.

Педагогик ва ахборот технологияларни қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда, бундай бўлишнинг сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқитувчи талабаларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, инновацион таълимда эса эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Юқоридаги фикрларни инобатга олган ҳолда, ҳар бир дарс жараёнида дарс қисмларини таҳминий вақтларга ажратиш ва мавзуга тўғри келадиган илғор педагогик ва ахборот технологиялардан фойдаланиш зарур.

Шу билан бир қаторда ўқитиш жараёнини олдиндан лойихалаштириш зарур, бу жараёнда ўқитувчи ўқув предметининг ўзига хос томонини, жой ва шароитни, ўқитишнинг техник воситаларини, энг асосийси, талабанинг

имконияти ва эҳтиёжини ҳамда ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил эта олишини ҳисобга олиши керак, шундагина керакли кафолатланган натижага эришиш мумкин. Қисқа қилиб айтганда, талабани таълимнинг марказига олиб чиқиш керак.

Ўқитувчи томонидан ҳар бир дарсни яхлит ҳолатда кўра билиш ва уни тасаввур этиш учун бўлажак дарс жараёнини лойиҳалаштириб олиш керак. Бунда ўқитувчига у томонидан бўлажак дарсни технологик картасини тузиб олиш катта аҳамиятга эгадир. Чунки дарснинг технологик картаси ҳар бир мавзу, ҳар-бир дарс учун ўқитилаётган предмет, фаннинг хусусиятидан, талабаларнинг имконияти ва эҳтиёжидан келиб чиқсан ҳолда тузилади.

Ҳар бир дарснинг ранг-баранг, қизиқарли бўлиши аввалдан пухта ўйлаб тузилган дарснинг лойиҳалаштирилган технологик картасига боғлиқ. Дарснинг технологик картасини қай кўринишда ёки шаклда тузиш, бу ўқитувчининг тажрибаси, қўйган мақсади ва ихтиёрига боғлиқ. Технологик карта қандай тузилган бўлмасин, унда дарс жараёни яхлит ҳолда акс этган бўлиши ҳамда аниқ белгиланган мақсад, вазифа ва кафолатланган натижа, дарс жараёнини ташкил этишнинг технологияси тўлиқ ўз ифодасини топган булиши керак. Технологик картанинг тузилиши ўқитувчини дарснинг кенгайтирилган конспектини ёзишдан холос этади, чунки бундай картада дарс жараёнининг барча қирралари ўз аксини топади.

Ноанъанавий дарсларни ташкил қилганда аудиторияда стол ва стулларни жойлашиш шаклига эътибор бериш лозим, агарда парталар анъанавий тарзда қўйилган бўлса унда интерфаол усувларни жорий этишда бирмунча ноқулайликларни келтиради. Менинг назаримда, парталарни юмалоқ, U-шаклида ва мунозарали клуб шаклларида қўйиб чиқиш керак.

“Иктиносидий таълим жараёнида инновацион таълим усулларининг турлари” деб ном олган параграфда мен битирув олди малакавий амалиёт чоғида ўтказган дарслардан намуналар келтирган ҳолда инновацион таълим усулларни жорий этиш услубияти тушунчасига изоҳ бермоқчи бўлдим.

Битирув малакавий амалиёт вақтида ноанъанавий дарсларни ташкил қилишда вақтни түғри тақсимлашга, педагогик ва ахборот технологиялар ёрдамида ташкил қилишга катта аҳамият бердим. Масалан Иқтисодиёт асослари мавзусини ёритишида “Тоифалаш”усулини қўлладим: гурухни Зта кичик гурухларга бўлдим ва ҳар бир гурухга алоҳида топшириқ берилди. Ҳар бир микрогурухга “Тоифалаш”усули ёрдамида Иқтисодиёт билим асослари фанининг тармоқлари аниқланди ва “Иқтисодиёт” фанига алоқадор термин ва тушунчалар киритамиз деб тушунирилди. Ўзим қуйидагича бошлаб бердим.

4-жадвал.

<i>Иқтисодиётнинг соҳалари</i>	<i>Иқтисод нимани ўрганади?</i>	<i>Иқтисодни илмий тадқиқот методлари</i>
<i>Менежмент</i>	<i>Инсон шахсини</i>	
<i>Маркетинг</i>	<i>Педагог фаолиятини</i>	<i>Кузатиш</i>
<i>Макроиқтисодиёт</i>	<i>Жамоаларни</i>	<i>Адабиётлар билан ишилаш</i>
<i>Социология</i>	<i>Хулқ авторни</i>	<i>Тест</i>
<i>Тарих</i>	<i>Узаро муносабатни</i>	<i>Анкета</i>
<i>Этика</i>	<i>Таълим методларини</i>	<i>Сурвнома</i>
<i>Эстетика</i>	<i>Таълим технологияларини</i>	

Мазкур технологиянинг моҳияти шундаки, гурух талабалари 4-6 кишидан иборат микрогурухга бўлинади. Микрогурухларнинг қўплиги иш натижалари тақдимоти вақтини чўзиб юборади, микрогурухлардаги талабаларнинг қўплиги эса, ҳар бир талабанинг фаол иштирок этиш имкониятини чеклайди. Микрогурухлар дарснинг ташкилий қисмида рақамли ёки ҳарфли карточкалар ёрдамида шакллантирилади. Талабаларнинг ўз ҳохишлари бўйича микрогурухлар ташкил қилишлари ёки “яхши” ва “ёмон” микрогурухларнинг шаклланиб қолиши мақсадга мувофиқ эмас. Барча микрогурухларга бир хил ёки ҳар бирига алоҳида топшириқ берилиши мумкин. Микрогурух аъзолари ўзаро фикр алмашиб, топшириқни мустақил ечишлари зарур. Ўқитувчи

микрогурухни оралаб, уларга (хар бир талабага ҳам) топшириқни бажариш учун йўлланма ва маслаҳатлар бериб боради. Микрогурух таркиби ва сардорлари хар бир топшириқ ҳал қилингандан сўнг ёки навбатдаги машғулотда алмаштирилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Микрогурухларда ишлаш стратегиясининг аҳамияти шундаки, унда топшириқни бажаришда барча талабалар фаол иштирок этади ва уларнинг ҳар бири сардор(тақдимотчи) бўлиш имкониятига эга бўлади. Ўқитувчи эса, ҳар бир талаба билан якка тартибда ишлаш учун кўпроқ имкониятга эга бўлади.

Ҳар бир гурӯҳ аъзолари катта қизиқиш ва фаоллик билан ёндашиб 10 дақиқадан сунг фикр мулоҳазаларини маъноли, жадвал асосида изоҳлаб берди. Мунозарани оқилона бошқариш, яъни уни микрогурухлар “қўлига ўтиб кетмаслиги” учун, қуйидаги тўрт усулдан фойдаландим:

1. Тасдиқлаш. Бу - айтилган фикрдан таъсирланиб, уни тушунганлиги ёки тушунмаганлигини билдириш усулидир. Тасдиқловчи фикрлар саволларга нисбатан жарангизорқ ифодаланади ва у кўп ҳолларда жавобни эркинроқ айтишга ундаиди. “Мени тушунишимча сиз айтмоқчисизки _____”, “Бу менга олдин айтилган _____ ни эслатади”, ёки “Тўхтанг-а, сиз _____ ни тасдиқламоқчииз, лекин Дониёр ҳозиргина _____ деган эди”, каби фикрларни айтиш мақсадга мувофиқ бўлди.
2. Саволлар. Талабалар ўқитувчи саволидан кўра, кўпроқ ўзларининг саволларини иштиёқ билан муҳокама қиласидилар. Шунинг учун кўпроқ уларни савол беришга унгадим.

Мунозара давомида қуйидаги саволлар берилди:

- Сиз мисол келтира оласизми?
- “Наҳотки”? , “Нима учун?” каби луқмалар сўзловчига руҳий мадад беради.
- Бу фикр Анвар айтгани билан қандай қилиб мосланади?
- Демак, сиз Фарида фикрига қўшиласиз?
- Сиз бунга Шавкатни ишонтираоласизми?

- Сизга _____ эканлиги тұғрисидаги фикр келмадими?

Умуман олганда, мунозара вақтида Блум саволларидан фойдаланиш яхши самара беради ва улар талабаларнинг критик фикрлаш қобилиятыни ривожлантиради.

3. Сигналлар. Ўқитувчининг изохи күпинча хаддан ташқари ахамиятли бўлади. Яхиси, мунозарани овоз чиқармасдан имо-ишора, сигналлар ёрдамида бошқарилди. Педагогнинг юзида тушунмаслик аломатларини пайдо бўлиши талабалар учун: “тушунтириш талаб қилинади”, деган сигналдир. Кўлларнинг гўёки икки нарсани тортаётгандек бўлиши, талабалар учун “айтилган икки ғояни таққослаб, уларнинг қайси бири тўғри эканлигини таасдиқланг” ишорасини беради. Хушмуомалалик ва қизиқувчанлик ифодаси эса, ўз фикрини ифодалаш учун сўз топишга қийналиб турган талабани янада илҳомлантиради. Кўлни юқорига қўтариш - “Тўхтанг! ” сигнали бўлиб ҳисобланади.

4. Сукут сақлаш. Савол берилгандан сўнг, унинг жавобини ўйлашга вақт беринг. Уч, тўрт, беш секунд сукут сақлаш, вужудга келган пауза (тўхтам) ни самарали тўлдирувчи энг муҳим кучdir. Чунки, бунда чуқур фикрлаш жараёни кечади. Агар бу паузани педагог ўз вақтида тўлдирмаса, ихтиёрий талаба тўлдириб қўйиши мумкин.

Ўқитиш жараёнини самарали ва натижали бўлишни таъминлашга йўналтирилган барча интерфаол услублар ва ўқитиш технологиялар бўйича тадқиқот ўтказган ва яхши натижаларга эришган педагог-олимларни китобларидан фойдаланган ҳолда илғор педагогик технологияларнинг моҳиятини уни жорий этиш механизмларини ўрганишга ҳаракат қилдим. Масалан, “Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари” ўкув қўлланмасида Ў.Қ. Толипов томонидан интерфаол усуллар ва уларнинг тавсифига қуйидаги таъриф берган : “Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир.

Инновацион таълим усулларни жорий этишда педагог қўйидаги технологик ёндашувларни билиши керак деб ўйлайман:

1. КОГНИТИВ (cognito - лотинча сўз бўлиб, «билим», «билиш» маъносини англатади) - энг аввало, талаба тафаккурини шакллантиришга йўналтирилган, у ёки бу шаклда жамоа мухокамасини ташкил этиш билан боғлиқ, бўлган услубдир.

2. ЭКСПЕРИМЕНТАЛ талабаларнинг «жонли», шахсий тажриба орттиришларига йўналтирилган.

3. РОЛЛИ УЙИНЛАР, МОДЕЛЛАШТИРИШ хаётий вазиятларни моделлаштириш ҳамда маълум ролларни ижро этиш орқали уларни синаб кўришга йўналтирилган (услуб жамоа тафаккури, мухокама билан боғлиқ, аммо мухокама ролли ўйин таҳлили асосида олиб борилади).

4. ФАСИЛИТАЦИЯ (инглизча facilitate - осонлаштириш) - гурӯх, ишини ташкил этиш, кўпинча аниқ, хақиқий, амалий топшириқлар билан боғлиқ, аниқ қарор қабул қилиш бўйича мухокама, фаолиятнинг хақиқий режасини ишлаб чиқиш, хақиқий, можароли манфаатларни мувофиқлаштиришга мўлжалланган.

Хозирги кунда, инновацион таълим усулларини сони жуда кўпайиб кетган. Биз уларнинг таълим муассасаларда кенг тарқалгани, ўқитиладиган аниқ фан ва предметларда қўлланилишини кўрганмиз. Ўзимиз ўқиб турган олийгоҳимизда ҳам, кўпгина устозларимиз ўқув машғулотларида ва тарбия жараёнларида маҳорат билан интерактив усулларни қўллашган. Педагогик амалиёт ўтаганимизда кўпгина интерфаол усулларни қўлладик: “Венн” диаграммаси, “Блум таксономияси”, “Кейс - стади”, “Кластер”, “Синквейн” усуллари, ва х.к. Бу усуллар ёрдамида талабалар дарсда актив қатнашди, мустақил фикр билдири ва дарснинг самараси яққол қўринди. Инновацион усулларни ўтказиш технологияси, мақсади, жорий этиш қонунларини ўрганилди ва татбиқ қилинди:

Демак, ўқитувчи таълим технологиясини дарс жараёнига татбиқ этганда:¹

¹ Йўлдошев Ж.”Замонавий педагогик технологияларни амалиётга жорий қилиш”-Т., 2008, 1306.

“қандай үқитиши керак?” деган саволга жавоб бермай, балки аҳамиятли қўшимча бўлган “натижавий қандай үқитиши ва ўқув жараёнини қандай қилиб энг мақбул ташкил этиши керак? деган саволга жавоб беради;

- *аниқ шароитлардан келиб чиққан ва маълум натижага йўналган, аниқ педагогик гояга лойиҳаланади;*
- *ўз натижаларини қайта ишилаб чиқариши билан фарқланади.*
- *тажриба ўтказмайди:* у аниқ белгиланган натижа билан иш олиб боради;

3.2. Иқтисодий фанларни ўқитиши жараёнида инновацион таълим усулларини татбиқ этишнинг амалиёти.

Битирув олди малакавий амалиёт ўтаган вақтимнинг асосий қисмини - иқтисодий фанларни талабаларга қизиқарли ва самарали ўтиб бериш учун сарфладим. Шу билан бирга иқтисодий фанларни ўқитиши жараёнида инновацион дарс шаклда амалий тадқиқотни ташкил этдим ва унда қўлланилган замонавий педагогик технологиялар таҳлилини ҳам ўтказдим. Юқоридаги параграфда кўрсатилгандек амалиётни Самарқанд иқтисодиёт касб-хунар коллежининг Йк-103 гурӯх талабаларига 17 март куни очиқ дарс ўтказдим. “Иқтисодиёт билим асослари” фанидан “Рақобат ва монополия” мавзуси буйича муаммоли семинар дарсини ташкил қилдим.

Очиқ семинар дарс ўтишга ҳозирлик кўрган чоғимда, биринчи ўринда семинар машғулоти режасига биноан дарсни қандай, қайси услубларни қўллаб ўтказишим кераклигига алоҳида эътибор бердим, қандай кўргазмали қуроллар, тарқатма материаллардан фойдаланишини аввалдан режалаштириб қўйдим, зарур материалларни тайёрлаб қўйдим . Чунки, семинар дарси талабаларнинг олган билимларини мустаҳкамлаб олишлари, уни пухта ўзлаштиришлари ва олган билимларини келгусида реал ҳаётда қўллашни ўрганишларида алоҳида ўрин тутади. Шунинг учун ҳам семинар дарсни қизиқарли, талабаларни фаол қатнашишларини таъминлайдиган услубларни қўллаб дарс ўтишим муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Қатнашдилар: Самарқанд иқтисодиёт коллежининг Йк-103 гурӯхнинг 26 нафар талабалари, институтдан амалиёт раҳбарим И.Х.Насимов ва коллежнинг 4 нафар ўқитувчилари.

Ноанъанавий дарс учун муаммоли семинар машғулотини ўқитиши технологияси (5 ва 6-жадвалда кўрсатилган) ва технологик картаси ишлаб чиқилди

Амалий машғулот режасаси:

1. Дарснинг ташкилий қисми - 5 дақиқа.

2.“Рақобат ва монополия” иборасини эшитганингизда фикрингизга қандай сўзлар, иборалар келади. Ўтган мавзуни мустаҳкамлаш мақсадида **Инсерт технологиясини қўллаш** - 15 дақиқа.

3. “Рақобат ва монополия назарияси” хақидаги фикрлар мунозарасини “**Ёзма юмалоқ стол**” технология асосида ташкил этиш – 45 дақиқа

4. “Т-схема” асосида дарс натижалари баҳоланади - 15 дақиқа

(5-жадвал)

“Рақобат ва монополия” мавзуси бўйича муаммоли семинар машғулотини ўқитиш технологияси

Вакти-1 соат	Талабалар сони: 26 нафар
Ўқув машғулотининг шакли	Семинар-мунозара
Ўқув машғулотининг режаси	<ol style="list-style-type: none"> Рақобатнинг моҳияти, мақсади ва объектив асослари. Рақобат ва монополия назарияси. Рақобат турлари. Рақобат курашининг шакл ва усуллари. Монополияларнинг моҳияти ва турлари. Ишлаб чиқариш ва капиталнинг тўпланиши ва марказлашуви. Давлатнинг монополияларга қарши тадбирлари. Ривожланган мамлакатлар ва
Ўқув машғулотининг мақсади: рақобат унинг турлари ва монополия борасида талабалар билимини кенгайтириш.	
Педагогик вазифалар:	<p><i>Ўқув фаoliyatining natiжсалари:</i></p> <p>Талаба:</p> <ul style="list-style-type: none"> - рақобатга таъриф берадилар; - ракобат турларини тавсифлайдилар;
умумлаштиришни, таҳлилни тизимлаштириш кўникмасини ҳосил қилиш;	- монополиянинг мазмунини ёритадилар;
- ўз фикрни шакллантириш ва билдириш жараёнини ташкил қилиш;	- ишлаб чиқаришнинг ва капиталининг тўпланишига қисқача характеристика берадилар.
Ўқитиш усуллари ва техникаси	Ҳамкорликда ўқитиш, мунозара, тақдимот, блиц-сўров,
Ўқитиш воситалари	Ўқув қўлланмалар, проектор, маркерлар, скотч, А32
Ўқитиш шакллари	Индивидуал, фронтал, гурухлар /
Ўқитиш шароитилари	Техник таъминланган, гурухларда ишлаш учун

Семинар машғулотининг технологик картаси

Босқичлар, вақти	Фаолият мазмуни	
	ўқитувчи	Талаба
1-босқич. Кириш (5 мин.)	1.1. Ўқув машғулотининг мавзуси мақсади, режалаштирилган натижаси ва уни ўтказиш режасини айтади. 1.2. Мавзуни мунозара тарзида ўтишини маълум қиласди.	1.1. Дикқат билан тинглайдилар ва ёзиг оладилар
2-босқич. Асосий (15 мин.)	2.1. Мавзу бўйича асосий тушунчаларга тариф беришни таклиф қиласди ва шу асосида блиц-сўров ўтказади. Рақобат унинг моҳияти ва мақсадини ифодалаб беришни топширади. 2.2. Иш гурухларда жуфтликларда ўқув вазифани бажарилгандан сўнг “Инсерт” технологияси ёрдами олиб борилади. “Инсерт” қоидалари билан танишитиради (илова 1). Гурухларда ишлаш қоидаларини эслатади.	2.1.Иқтисодий Тушунчаларга тариф берадилар. 2.3.Тинглайдилар, саволлар берадилар.
3-босқич. Гурухларда жуфтликларда ишла (45мин.)	3.1. Талабалар 2 кичик гурхларга бўлинади. муҳокама қилиш учун "Ёзма юмалоқ стол" методи асосида саволлар ва вазифаларни тарқатма ва гурухлар/жуфтликларга тақсимлайди (илова 2). Вазифани бажаришда қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкин эмаслигини тушунтиради. Натижаларни баҳолаш варакларини тарқатади. 3.2. Гурухларда иш бошлаганлигини эълон қиласди, маслаҳатлар беради.	3.1. Ўқув вазифаси, йўриқнома ва натижалар карточкаси билан танишадилар; 3.2.Вазифани бажарадилар, тақдимот вараклари ни расмийлаштиради лар.
4-босқич. Яқуний (15 мин.)	4.1. Ишга якун ясайди, баҳолар қўяди. 4.2. Мустақил иш учун вазифа беради	4.1.Тинглайдилар, вазифани ёзиг оладилар.

Муаммоли семинарнинг кириш босқичида ўтган мавзуни мустаҳкамлаш мақсадида гурухни 4 кичик гурухга бўлдим ва мавзунинг асосий тушунчалари ёрдамида берилган тарқатма материалдаги “Инсерт технологияси”ни мазмунли ва тўғри тулдириш керак деб талабаларга топшириқ бераб (15 дақиқа) вақтни белгиладим. Иккинчи босқичида ҳар бир гурухнинг вакили ёки сардори тўлдирган “Инсерт технологияси”ни изоҳлаб бериши керак эди.(5 дақиқа) Биринчи бўлиб 1гурух аъзолари асосий тушунчаларни “Инсерт технологияси” жадвалига тўғри тўлдирди ва асослаб берди.

“Инсерт” усули

Инсерт - самарали ўқиш ва фикрлаш учун белгилашнинг интерфаол тизими ҳисобланиб, мустақил ўқиб-ўрганишда ёрдам беради. Бунда маъруза мавзулари, китоб ва бошқа материаллар олдиндан талабага вазифа қилиб берилади. Уни ўқиб чиқиб, «V; +; -; ?» белгилари орқали ўз фикрини ифодалайди.

Матнни белгилаш тизими

- (v) - мен билган нарсани тасдиқлайди. (+) – янги маълумот.
- (-) – мен билган нарсага зид.
- (?) – мени ўйлантириди. Бу борада менга қўшимча маълумот зарур.

(1-илова)

Инсерт жадвали

Тушунчалар	V	+	-	?
Рақобат				
Монополия				
Рақобат турлари.				
Рақобат курашининг шакл ва усуллари.				
Монополияларнинг моҳияти ва турлари				

1-эксперт варағи.

1. Рақобатнинг моҳияти, шакллари, усуллари, вазифаларини айтинг.

(Инсерт техникасидан фойдаланган ҳолда)

2-эксперт варағи.

2. Монополиянинг иқтисодий асосини айтинг ва унинг турларини кўрсатиб беринг. *(инсерт техникасидан фойдаланган ҳолда)*

3-эксперт варағи.

3. Монополияга қарши қандай қонун ва чеклашларни биласиз?

(инсерт техникасидан фойдаланган ҳолда)

4-эксперт варағи.

4. Ўзбекистонда рақобатчилик мұхитининг вужудга келиши ва монополияга қарши қонунчилік борасыда қандай ишлар қилинмоқда?

(инсерт техникасидан фойдаланған ҳолда)

Муаммоли семинарнинг кейинги босқичида янги мавзуни мустаҳкамлаш мақсадида гурұхни 2 кичик гурұхға бўлдим ва талабаларга "**Ёзма юмалоқ стол**" методи асосида ишлаш қоидаларини тушунтиридим. Ҳар бир гурұхга 13 та савол берилди (ҳар бир талабага 1тадан алоҳида савол).

Гурұхларга бериладиган саволлар.

1. Рақобатнинг моҳияти ва мақсадини тушунтириб беринг.
2. Рақобатнинг асосий вазифалари нималардан иборат? Бу вазифаларнинг бир-биридан фарқини ажратиб кўрсатинг.
3. Рақобат шаклларига тушунча билан ва уларнинг ҳар бирига хос белгиларини кўрсатинг.
4. Тармоқ ичидағи ва тармоқлараро рақобатнинг фарқини тушунтириб беринг.
5. Ҳалол ва ғирром рақобатлашув усусларига нималар киради?
6. Рақобатлашувнинг демпинг нархларни қўллаш усули қандай шароитларда амалга оширилади?
7. Монополия нима ва унинг вужудга келишининг иқтисодий асослари нималардан иборат?

Монополиянинг қандай турлари мавжуд?

8. Капиталнинг тўпланиши ва марказлашуви ўртасида қандай фарқ бор?
9. Табиий, легал ва сунъий монополияларнинг бир-биридан фарқланишини кўрсатинг.
10. Монополиянинг ижобий ва салбий томонлари нималарда намоён бўлади?
11. Монополияга қарши сиёsat ва монополияга қарши қонунчилікнинг моҳияти қандай?
12. Рақобат мұхитининг шаклланишига қандай омиллар таъсир кўрсатади?

13. Ўзбекистонда монополияга қарши курашувчи ва рақобатни қўллаб-қувватловчи қандай ташкилот бор ва қачон ташкил этилган?

"Ёзма юмалоқ стол" методининг афзаллиги: барча талабалар фаол иштирок этди, яъни ҳар бир кичик групнинг 13дан талаба иштирок этган бўлса, ҳаммаси бўлиб 26 та талаба баҳоланди ва ҳар бир талабага алоҳида саволга жавоб бериш талаб этилди. Демак, ҳар бир талаба 2та технология бўйича рейтинг тизими асосида баҳоланди (8-жадвалга қаранг)

Бу биринчи, мустақил, очик, инновацион дарсим эди. 2 соатлик дарсда 2та замонавий педагогик технологияларнинг усулини тадбиқ қилдим. Институтда илмий раҳбарим И.Х.Насимов ёрдамлари катта бўлди, И.Х.Насимов ўтилган дарсга қуидагича фикр билдириди: Элмуродова Нигоранинг битирув олди малакавий амалиёт даврида ўзини яхши томонлама кўрсатди: маъсулият билан ёндашди, барча топшириқларни ўз вақтида бажарди. Ёш бўлишига қарамасдан очик дарсни инновацион тарзда ташкил этди ва дарсни яхши ташкил қилди. 2та педагогик технологияни маҳорат билан жорий этди ва барча талабаларни дарсга қизиқтириди, дарсни ҳар бир босқичини тўғри тақсимлагани учун дарс ўз мақсадига етди ва вақтида бошланиб вақтида тугади. Инновацион дарс давомида барча талабалар фаол қатнашди. Ҳатто пассив талабалар ҳам қизиқиб кетди ва жавоб беришга ҳарақат қилди. Ўтилган мавзу дарснинг мақсадига мувофиқ мустаҳкамланди, Элмуродова Нигора ҳар бир талабага ўз фикрини эркин ифода этишни таъминлаб берди ва шунга эришди. Мазкур технологияни қуллаш орқали машғулотнинг мақсади ва мазмунига талабаларнинг узлари тезроқ етиб келдилар ва келгуси фаолиятларида нималарга эътибор бериш лозимлигини узлари англалилар. Талабалар рейтинг тизими асосида баҳоланиб борди. Баҳолашда талабаларни билимига, бу мавзуни қандай даражада ёритиб беришига алоҳида ахамият берди. Инновацион дарснинг яна бир афзал томони шундаки: барча талабаларни қисқа вақт ичida баҳолади (биронта талаба четда қолмади) Дарснинг камчилиги: баҳс-мунозара бўлганлиги сабаб аудиторияда шовқин юзага келди.

Кейинги босқичда колледж талабалари томонидан “Т-схема” асосида дарс натижалари баҳоланди ҳамда колледжнинг ўқитувчилари томонидан “Инновацион таълим усулларидан фойдаланиш” масаласи муҳокама қилинди.

“Т-схема (таққослаш, баҳолашни ўргатувчи метод) – икки хил маълумот: ахборот, турли қарашларни таққослашнинг универсал график тарзда ифода этилиши бўлиб, талабаларни ўрганилаётган мавзу бўйича мавжуд қарашларни таққослаш улар асосида қарор қабул қилишга ўргатади.

Мен ушбу усул орқали талабалардан ўтилган дарс жараёнининг афзалликлари ва камчиликларини кўрсатиб беришларини сўрадим ҳамда талабаларни икки групга ажратдим.

-биринчи групга –“Рақобат ва монополия” мавзуси бўйича ўтказилган инновацион дарс жараёнининг афзаллиги ва камчилигини кўрсатиб беришларини;

-иккинчи групга – “Кўргазмали анъанавий таълим”нинг камчиликлари ва афзалликларини таққослаб қўрсатишлари лозимлигини ўқтиредим.

Изоҳ: Ушбу иккита масаланинг ютуғи ва камчилигини кўрсатиш учун,(талабаларга) иккита групга биттадан оқ қоғоз тарқатилади ва муаммонинг камчилиги ва ютуғи талабалар томонидан кўрсатиб берилади.

1-чи груп.

Талабалар томонидан юқоридаги масалалар қуидаги таққосланади:

“Рақобат ва монополия” мавзусида ўтилган инновацион дарс жараёни	
Афзалликлари	Камчиликлари
<ol style="list-style-type: none">Қисқа вақт ичида кенг хажмдаги маълумотларнинг талабалар томонидан ўзлаштирилиши таъминланади.Дарсда ҳар бир талабага индивидуал ёндашилди ва индивидуал баҳоланди	<ol style="list-style-type: none">Дарсда баҳс-мунозара мобайнида шовқин юзага келди.Катта групларда кўллаш қийин бўлади

2-чи гурух.

Кўргазмали анъанавий таълим	
Афзалликлари	Камчиликлари
<p>1. Ахборотни тўплаш, хотирада сақлаб қолиш, мустаҳкамлашга ўндаш.</p> <p>2. Дарсни катта гурухларда қўллаш қийинчилек тўғдирмайди</p> <p>3. Ўқитувчи томонидан ўқитиш жараёнини ва ўқитиш муҳитини юқори даражада назорат қилиш.</p>	<p>1. Қандай натижага эришиш кўпинча ноаниқ. Мустақил фикрлаш, қарор қабул қилиш кўникмаси ривожланишига имкон яратмайди.</p> <p>2. Ўқув мақсадлари ва вазифалари доимо аниқ кўйилавермайди.</p> <p>3. Таълим марказида ўқитувчи бўлади.</p> <p>Буэса талабаларнинг бир томонлама яъни фақат тайёр билимларни ўзлаштиришга имкон беради.</p> <p>4. Тайёр билимлар баён қилинади Ўқитувчи ёки талабада ижодкорлик, ташаббускорлик намоён бўлмайди.</p> <p>5. Таълим беришнинг устивор методлари-баён қилиш ва сухбат. Бунда талабанинг мустақил фаолият олиб бориши, фикрлашига эришолмайди.</p>

Демак, юқоридаги фикрларни умумлаштириб ягона бир хulosага келамиз:

Анъанавий таълимдаги ўқитувчининг тўла назорати – барча талабалар учун мотивация иштиёқини вужудга келтирмас экан, натижада талабаларнинг машғулотдаги пассивлигига ва бундан келиб чиқиб билим олиш самарасини пасайишига олиб келар экан.

Инновацион таълимда эса - замонавий педагогик технологияларни таълим жараёнида қўллаш орқали талабалар билан индивидуал ҳолда ишлаш талабаларни кенг доирада турли ғояларни бера олиши, таълим жараёнида якка, кичик гурух ҳолда таҳлил этиб хулоса чиқара олиши мантиқий фикрлашига имконият яратар экан.

Менинг назаримда, инновацион таълим усусларини жорий этишда қўйидаги методик тавсияларга эътибор бериш керак:

1. Лицей ва коллежларда замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш даражаси юқори бўлиши керак, яъни ҳар бир ўқитувчи инновацион таълим усулларини ва уларни татбиқ этишни мукаммал билиши керак.
2. Лицей ва коллежларда инновацион таълим бўйича махсус курсларни ташкил этиш ва уларга барча ўқитувчиларни жалб этиш
3. Лицей ва коллежларда илғор педагогик технологиялардан фойдаланиб дарсни ташкил қилиш учун мос шарт-шароитлар яратилган бўлиши керак.
4. Лицей ва коллежларда техник воситалардан фойдаланиш даражаси юқори бўлиши яъни барча ўқитувчилар компьютер саводхонлигига эга бўлиши.
5. Инновацион таълимни ташкил қилганда шовқин юзага келмаслиги учун кичик гуруҳдаги ҳар бир талабага қоғозга ёзилган рақамларни тарқатиб рақам бўйича жавоб беришни талаб қилиш шарти қўйилганда қайси бир таълим шаклини танлаган бўлар эдингиз?

XX асрнинг бошларида яшаган немис олим Рудольф анъанавий дарс ҳақида шундай деган экан: “Фақат эшитиш ва кўриш методи билан таълим олган талабалар жуда пассив зотларга айланадилар. Улар ҳаётий ҳақиқат олдида ожиз бўладилар”¹

Бу фикр ҳозирги кун учун янада долзарбдир. Чунки, XXI аср яъни “ахборот технологияси асрида” таълим жараёнини технологиялаштириш ижтимоий зарурат туғдирмоқда.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб шуни хulosha қилиш мумкинки, инновацион таълим орқали талабалар ўzlari эгаллаётган билимларни ўzlari излаб топадилар, ўzlari мустақил фикрлайдилар ҳаттоқи қарор ёки хulosani ҳам ўzlari чиқарадилар. Ўқитувчи эса фаолиятни бошқариб, кузатиб, йўналтириб боради.

¹ Саидахмедов Н. “Янги педагогик технологиялар” Т.: “Молия”, 2014. 63б.

3.3. Самарқанд иқтисодиёт колледжида инновацион таълим усулларни жорий этишда хавфсизликни таъминлаш муаммолари

Касб ҳунар колледж ва лицейларда фаолият юритган ҳар бир педагог ўзини иш жойида хавфсизлик техникаси, корхона санитарияси ва ёнгин хавфсизлиги қоида, норма ва йўриқномаларига риоя қилиши, риоя қилмаган ҳолда эса жароҳатланишга, заҳарланишга ва касб касалликларига олиб келиши мумкин. Ташкилотларда ва барча таълим муассасаларида ҳар бир раҳбар ва мутахассиснинг Ўзбекистон Республикаси “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонунига амал қилиш¹, ишлаб чиқариш хавфсизлиги масалаларини иш фаолиятида тўғри ҳал этиши, унинг шу соҳадаги билим ва малакасига боғлиқ. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги билан бир қаторда унинг таркибий қисми бўлган меҳнатни техника хавфсизлиги ҳамда ёнфиннинг олдини олиш масалалари ҳозирги вақтда энг долзарб масалаларидан ҳисобланади. “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонун асосида ишлаб чиқаришдаги инсон соғлиги учун заарли бўлган омилларни бартараф қилиш, баҳтсиз ҳодисаларнинг олдини олиш ва иш жойларининг санитария-гигиеник жихатдан қониқарли ҳолатда бўлиши учун барча зарур чора-тадбирларни кўриш масъулияти маъмурият зиммасига юқлатилганлиги кўрсатиб ўтилган.

Битирув олди малакавий амалиёт ўтаган чоғимда меҳнат хавфсизлигига риоя қилдим.

Биринчи ўринда санитария-гигиеник қоидаларга риоя қилишга харакат қилдим: яъни аудиторияни шамоллатиб, навбатчи талабалар билан биргаликда - жихозларни устидаги чангларни артиб, чанг қолмаганligини назорат қилдим. Аудитория чангининг ўқитувчи ва талабалар саломатлигига заарли таъсири кўп омилларга боғлиқ бўлади.

Масалан, ташқи ҳарорат кўтарилиганда ёки киши ақлий меҳнат билан шуғулланганда тез-тез нафас олиш натижасида организмга чанг кириш натижаси ошади. Бир вақтда чанг таркибида радиоактив аэрозолларнинг

¹ Қурбонов Ж.М. “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” услугубий кўрсатма. Самарқанд. 2014й.

бўлиши ва ҳаводаги бошқа газлар таъсири чангнинг организмга зарарли таъсирини кучайтиради.

Масалан иқтисодчи-педагог асосан тушунтириш ишларини оғзаки баён этади, мана шундай жараёнда чанг оғиз орқали организмга киради ва ўқитувчининг касбий касаллигига учраши мумкин.

Чанг ажралишнинг гигиеник таъсиридан ташқари яна бошқа салбий томонлари бор: у технологик жихозларнинг емирилишини тезлаштиради, қимматбаҳо материалларни ишдан чиқариб, иқтисодий зарар етказади. Бундан ташқари ишлаб чиқариш муҳитининг умум санитария ҳолатини ёмонлаштиради, жумладан, дераза ва ёритувчи асбобларни ифлослантириши оқибатида ёруғликни камайтиради. Чангнинг баязи турлари, масалан кўмир, ёғоч чанглари ёнғин ва портлашнинг юзага келишига шароит яратади.

Иккинчи ўринда ҳар бир педагог инновацион дарсини ахборот технология ёрдамида ўтмоқчи бўлади, шунда барча техник воситаларни хавфсизлигини текшириб чиқиш кераклигини эсдан чиқармаслиги керак. Хаттоқи оддий электр носозлиги бўлса ҳам аудиториядаги шахсларнинг шикастланишлари жиддий бўлиши мумкин. Электр ускуналарнинг носозлиги ёки уларни ишлатиш қоида- талабларига амал қиласли, одамнинг шикастланишига олиб келади. Электр токи одам танасига термик, электролитик ва биологик хилда таъсир этиши мумкин. Натижада одамнинг нафас олишида, юрак фаолиятида, моддалар алмашувида, қон таркибида ва бошқа аъзоларида ўзгариш бўлиши мумкин.

Электрдан шикастланиш электрик куйишга, терининг металланишига, электр белгиларига, электроофтальмияга, механик таъсирга олиб келиши мумкин.

Мехнат муҳофазасининг учинчи уриндаги шикастланиш бу заҳарли моддалар ва улардан эҳтиёт бўлиш. Заҳарли моддалар одам танасига нафас олиш йўли ёки тери орқали, овқат ейиш вақтида, ифлосланган сувни истеъмол қилингандага ўтади ва сақланувчи заҳарланишга олиб келади.

Тўртинчи ўринда- шовқин ва титраш бўлади. Одам учун ёқимсиз ҳар қандай товушлар шовқин деб аталади. Амалиёт вақтида интерфаол усувлар асосида дарсларни ташкил этдим ва, албатта аудиторияда шовқин содир бўлар эди, бу эса ўқитувчини ҳам, талабаларни ҳам организмига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Чунки ҳар бир талаба ўз фикрини билдиришга ҳаракат қилар эди (гуруҳда 26 нафар талаба). Бундан чиқадики, ҳар бир мутахассис ўзининг фаолиятига тайёр бўлиши; яъни ўз-ўзини психологик нуқтаи назардан тайёрлаши керак бўлади.

Халқаро тажриба изланишларнинг кўрсатишича асосан ишлаб чиқаришдаги шикастланишларнинг 60-90%и зарар кўрган кишиларнинг меҳнатини муҳофаза қилишда психологик билимларни татбиқ қилишни ифодалайди. Бу ерда меҳнат фаолияти жараёнида кўринадиган психологик ҳолатлар турлари тўлиқ текширилади, психологик жараёнлар, психик хусусиятлар кўриб чиқилади.

Инсоннинг психик фаолиятида икки асосий груп: - психик жараёнлар ва психик ҳолатлар фарқланади.

Психик жараёнлар психик фаолиятнинг асосини ташкил қиласи. Бусиз билимларни жамлаш, ҳаётий тажрибага эга бўлиш мумкин эмас.

Меҳнат психологияси вазифалари ва хавфсизлик муаммоларидан келиб чиқиб ҳолатларни ишлаб чиқариш ва маҳсус психик ҳолатларга ажратиш мақсадга мувофиқдир. Бу ишлаб чиқаришдаги шикастланиш, баҳтсиз ходисаларни олдини олиш чораларини ташкил этишда муҳим ўрин тутади. Инсоннинг қобилияти, самарали меҳнат фаолияти унинг психик(руҳий) кучланиши даражасига боғлиқ. Психик кучланиш инсоннинг меҳнатига маълум даража- чегарагача ижобий таъсир этади. Фаолликни критик нуқтадан юқорига кўтариш иш қобилиятини юқотишгacha олиб қелиши мумкин.

Ўқитувчи учун нормал шароитдаги ҳис-туйғу ва меҳнат қилиши учун руҳий кучланиш даражаси 40-60% дан ошмаслиги кўзда тутилади, акс ҳолда бу унинг иш қобилиятининг пасайишига олиб келади.

Психик кучланишнинг чегарадан юқори даражасида инсоннинг шахсий хусусиятлари пасаяди, ҳаракат координати ўзгаради, хулқи самарасиз ҳолатга ўтади ёки ҳаёт фаолиятида бошқа салбий ўзгаришлар намоён бўлади. Чегарадан юқори психик кучланишни хусусиятига қараб уни тўхталувчи ва қўзғатувчи турларга ажритиш мумкин.

Психик кучланишнинг тўхталувчи инсон ҳаракатининг пасайишига ва чекланишига олиб келиши билан ифодаланади. Касб эгаси вазифани аввалгидек шижаот билан бажаришга қодир бўлмайди, жавоб бериш хусусияти ва тезлиги пасаяди. Бунинг натижасида хотиралаш, фикрлаш жараёни секинлашади, ёмонлашади ва шу каби бошқа салбий омиллар кузатилади.

Қўзғатувчи хилида эса инсонда фаолликнинг пасайиши, кўп гапириш (сергаплик), овознинг титраши кузатилади. Натижада, яъни психик кучланишнинг юқори шаклида педагог-иктисодчи мураккаб шароитларда нотўғри ҳаракатланиш ва хатоларга йўл қўйиши ва толикишини содир қиласи Юқоридагиларни ҳисобга олиб инсон психик ҳолатининг назоратига катта эътибор берилади.

Инсоннинг психик ҳолатига таъсир этадиган омиллар – умидсизланиш, кайфиятнинг бузилиши, қўполлик аломатлари, йиқилиб тушиш, толикиш кабилар бўлмаслиги учун маълум ташкилий ва иқтисодий чора- тадбирлар амалга оширилади.

Шу жумладан, инсоннинг саломатлигига, иш ҳолатига, психологик фаолиятига ижобий таъсир этадиган психофармокологик воситалар ишлаб чиқилган ва улар тавсия этадиган тақдирда қўлланилади.

Хуллас, касб-хунар коллеж ва лицейларнинг шароити асосида тарбияланувчи инсонни психик ҳолати барқарор бўлиши учун чора-тадбирлар кўриш, такомиллашган назорат усулини уюштириш асосида вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Хулоса

Жамиятимиз модернизациялашаётган ҳозирги шароитда ўқитувчилар билан бирга талабалардан ҳам замонавий таълим технология усулларини яхши билиш, ўқитувчининг ушбу усулларни қўллаб дарс бериш, талабаларни эса, улардан фойдаланиб дарсни ўзлаштириш кўникмасини шакллантириш лозимлиги талаб қилинмоқда. Бу ўз навбатида, таълим технология усулларидан фойдаланишни нафакат ўқитувчилар, балки талабалар ҳам ўзлаштирган бўлишлигини тақозо қилмоқда. Чунки таълим технологияларнинг афзалликларидан бири шундаки, у ўқитувчида ҳам, талабада ҳам мавжуд имкониятларни ишга солиш учун рағбат уйғотади, ҳар иккаласида ҳам бирорларнинг назоратини кўтиб ўтирмасдан, ўзларини - ўзлари назорат қилиб туриш кўникмасини сингдириб боради.¹

Педагог талабалар билан ишлаш жараёнида ўз маҳорати, усули, ўзига хос таълим технология сирларини эгаллаган малакага эга бўлиши шарт. Акс холда ўқитувчи дарс беришдан, талабалар (ўқувчилар) эса дарсни тинглашдан етарли даражада қоникиш олмайди ва бундай дарснинг самараси ҳам кам бўлади. Шу туфайли ўқитувчи-педагог талабалар билан бирга ишлайдиган, бир масалани биргаликда ўрганадиган, улардан билмаганларини ўзлари билиб оладиган кўникмани шакллантирадиган бўлиши лозим.

Мен, “*Касб-хунар коллежларида иқтисодчи педагогнинг касбий маҳоратини таомиллаштиришида инновацион технологияларнинг роли “ (КҲКлари мисолида)* мавзусида битирув малакавий ишим юзасидан тадқиқотлар олиб бориб, шу хулоса га келдимки, таълимда ўқув машғулотларнинг доимий равишда бир хилда такрорланиши талабаларда лоқайдлик, билим олишга нисбатан масъулиятсизлик кайфиятини ҳосил қиласи. Шу боис, айни вақтда бундай ҳолатни олдини олишнинг энг самарали йўли сифатида таълим муассасалари фаолиятига инновацион таълим усуллар ва

¹ М.Қ.Пардаев “Иқтисодий фанларда педагогик технология: назария ва амалиёт”. Т.:”Иқтисодиёт ” -2012. 8 б

илгор педагогик технологияларни изчил, мақсадга мувофиқ равишда татбиқ этиш эътироф этилмоқда

Шунинг учун мен ўзимнинг БМишимда, инновацион таълим усуллари асосида педагогик фаолиятни ташкил этиш индивидуал ва ижодий хусусиятга эга деб фикр юритдим. Таълим ва тарбия жараёнини йўлга қўйишда инновацион таълим усулларидан фойдаланиш ҳар бир педагогнинг шахсий имкониятлари, касбий маҳорати ҳамда ижодкорлик лаёқати даражасига боғлиқ деб уйлайман.

Битириув малакавий ишимнинг мақсадидан келиб чиқиб иқтисодий фанларни ўқитишида инновацион таълим усулларини ўрни ва холати ўрганиб чиқилди, ундаги ютуқ ва камчиликлари аниқланди. инновацион таълим усулларининг илмий-назарий ва ташкилий-услубий жиҳатлари ўрганилиб уни қўллашнинг амалий таклифлари ишлаб чиқилди.

Ишнинг I боби “Иқтисодчи-педагог касбий маҳоратининг моҳияти ва назарий асослари ” деб номланади. Бу бобда иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини оширишда билим ва маълумотларнинг мазмуни ва иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш йўллари ўрганилди.

Ўзбекистонда таълим самарадорлигини ошириш ва ривожлантириш муаммолари билан шуғулланган Республикализнинг бир қатор олимларининг жумладан: Р.Ишмуҳаммедовнинг “Таълимда инновацион технологиялар”, М.Усмонбоеваларнинг ”Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари”, Э.Искандаров ва О.Суюновнинг “Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат” адабиётлари билан танишиб, уларнинг илмий ишлари БМишимнинг биринчи бобига назарий ва услубий жиҳатдан асос бўлиб хизмат қилди.

Битириув малакавий ишимнинг II боби КҲКларида иқтисодчи - педагогнинг инновацион таълим усуллари асосида фаолият олиб боришини ташкил этиш ва унинг амалиёти.” деб номланди. Бу бобда таълим тизимида инновацион таълим усуллари ҳақида тушунча ва иқтисодий фанларни ўқитишида инновацион таълим усулларининг турлари ва жорий этиш имкониятлари

ҳақида батафсил маълумот берилган ва мустақил тадқиқот асосида асослаб берилган.

Тадқиқотнинг III боби “Иқтисодчи-педагогнинг касбий маҳоратини ривожлантиришда инновацион таълим усулларини жорий этиш услубияти” деб номланган. Бу бобда иқтисодий фанларни ўқитиш жараёнида инновацион таълим методларни амалиётда қўллаш тажрибаси, унинг ютуқ ва камчиликлари, педагогик технологиялардан фойдаланишнинг йўллари ва воситалари ҳамда уларни қуллаш самарадорлиги каби масалалар ўрганилди. Мазкур бобда бити्रув олди амалиётда 2та педагогик технология усулларидан фойдаланган ҳолда дарс ўтганлигим, унинг афзаликлари ва камчиликлари, унинг самарадорлиги, ва тадқиқотнинг натижалари ёритиб берилган.

Тадқиқот ишимда инновацион таълим усуллар назариясининг моҳияти, унинг шаклланиши ҳамда афзалликлари, таълим жараёнининг истиқболини таъминлашдаги муҳим ўрни ва роли, шунингдек, инновацион таълим усулларни таълим (иқтисодий ўқув фанларини ўқитиш) жараёнига тадбиқ этиш шартлари хусусида тушунча беришга ҳаракат қилдим

Ўрганишлар асосида, таълим тизимиға инновацион таълим усулларини қўллаш бир қадар мураккаб жараён бўлиб, мазкур жараёнда мутахассислик йўналишлари ҳамда уларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш тақозо этилади. *Тадқиқот ишини олиб бориши жараёнида инновацион таълим усулларини ўқув-тарбия жараёнига тадбиқ этиши муаммолари қўйидагилардан иборат эканлиги аниқланди:*

- инновацион таълим усуллари назарияси ва унинг асослари борасида маълумотлар бера оловчи манбаларнинг етарли эмаслиги;
- мавжуд манбаларда хусусий фанлар, шунингдек, муайян таълим муассасаларининг фаолият йўналишларига ҳамда хусусиятларига мувофиқ уларнинг фаолиятига педагогик технологияларни тадбиқ этиши механизмининг ишилаб чиқилмаганлиги;
- инновацион таълим усулларини таълим тизимида ўқув-тарбия жараёнига тадбиқ этиши йўлида амалга оширилган тадқиқотлар

натижаларининг яхлит ҳолда таҳлил этилмаганлиги ҳамда бу борада қўлга киритилган тажрибаларнинг оммалаширилиши борасида сусткашликнинг мавжудлиги;

- таълим муассасалари, шу жумладан, академик лицей ва касб-ҳунар коллеж муассасаларида фаолият юритаётган педагогларнинг инновацион таълим асосларини пухта ўзлаштирумaganликлари ҳамда ўз фаолиятларида улардан самарали фойдаланиши малакаси (тажрибаси)га эга эмасликлари;

- педагог ходимларни тайёрлаш жараёнини технологиялашириши борасида кенг кўламли амалий ҳаракатнинг ташкил этилмаганлиги.

Қайд этиб ўтилган муаммоларнинг бартараф этилиши етук мутахассисларни тайёрлаши, шунингдек, бўлгуси педагогларда умуммехнат ва касбий кўникма ҳамда малакаларни такомиллаширишида қуидагиларга эътибор қаратишни таклиф этишини жоиз топдим :

1) Тадқиқот анъанавий ва инновацион таълим усулларидан фойдаланган ҳолда ташкил этилди ва инновацион таълим усулларининг самараси юқорилигига яна бир бор амин бўлдик, шу боис Республикамиздаги барча касб-ҳунар коллеж ва академик лицейларда иқтисодий фанларни ўқитишида ҳар бир дарс жараёнида инновацион таълим усулларини қўллаган ҳолда машғулотларни ташкил этишини тавсия қилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади;

2) Иқтисодчи-педагог инновацион таълим асосларини ҳамда ўқитишининг интерфаол, репродуктив ва муаммоли изланиши инновацион таълим усулларини пухта ўзлашириши ҳамда ўз фаолиятларида улардан самарали фойдаланиши малакаси (тажрибаси)га эга бўлиши керак;

3) Инновацион таълим усуллари назарияси ва унинг асослари борасида маълумотлар бера оловчи манбаларни чоп этиши, яъни иқтисодий фанларни ўқитишида “Таълимий ўйин”, “Пинборд”, “Вазиятлар усули”, “Ўқув лойиҳалар” ва “Кейс-стади” инновацион таълим усуллари борасида маълумотлар бера оловчи манбалар(ўқув қўлланма, электрон дарсликлар)ни чоп этиши лозим;

4) Таълим жараёнида таълим шаклига мос холда хоналарнинг жиҳозланиши, инновацион таълим усулларини қўллагандага вақт чегарасини стандартлаштиришига ҳамда техник жиҳозлар ва электр токларидан фойдаланилганда хавфсизликни таъминлаш қулай имкониятлар яратади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар.

- 1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.: «Ўзбекистон», 2011.
- 1.2. Ўзбекистон Республикасининг ”Таълим тўғрисида”ги қонуни. –Т. ”Ўзбекистон” 1997 йил 29 август.
- 1.3. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни. Олий таълим. Меъёрий ҳужжатлар тўплами. Т.: «Шарқ», 2001.
- 1.4. Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида»ги қонун. Олий таълим. Меъёрий ҳужжаталр тўплами.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармон ва Қарорлари.

- 2.1.«Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарори. //Халқ сўзи газетаси, 2011, 3-июн.
- 2.2.“Малакали педагог кадрлар тайёрлаш ҳамда ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларини шундай кадрлар билан таъминлаш тизимни янада такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 28 майдаги ПҚ-1761-сон қарори. «Халқ сўзи» газетаси, 2012 йил 29 май, №56 (12622).
- 2.3..«Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Томонидан Қабул Қилинган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ҳаракатлар Стратегияси» Тошкент ш., 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон.
- 2.4.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йлдаги Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида ПҚ-2909 сонли қарори.

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари.

- 3.1.Мирзиёев Ш.М. “Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз” - Т.: Ўзбекистон, 2017.
- 3.2.Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. //Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016-йилда ижтимоий-иктисодий ривожлантиришнинг асосий якуnlари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъruzasi. - Зарафшон газетаси, 2017 йил 17 январ. 1-4 б.
- 3.3..Мамлакатимизни 2017 йилда ижтимоий-иктисодий ривожлантиришнинг асосий якуnlари ва 2018 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси 2017 йил 22-декабрь.

IV. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари.

- 4.1.«Ўрта маҳсус, касб-хунар таълими тизими учун дарсликлар ва ўқув адабиётининг янги авлодини яратиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги 341-сонли Қарори.
- 4.2.«2010 йилгача бўлган даврда ўрта маҳсус, касб-хунар таълими тизими педагог ва муҳандис педагог кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш дастури» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 4-октябрдаги 400-сонли Қарори.

V. Асосий адабиётлар.

- 5.1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат, Т.: 2014.
- 5.2. Мавлонова А., Тўраева О., Холиқбердиев К. Педагогика Т.: «Ўқитувчи», 2014.
- 5.3. Подласий И.П., «Педагогика». Учебник. М.: Высшее образования. 2015.
- 5.4. Сайдмуродов Н. Янги педагогик технологиялар. Т.: «Молия», 2014.
- 5.5. Йўлдошев Ж, Хасанов С. Педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма -Т.:

“Иқтисод-молия”, 2015. -300 бет.

5.6. Омонов Х.Т., Хўжаев Н.Х., Мадярова С.А., Эшчонов Э.У. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Дарслик.-Т.: Иқтисодиёт молия. 2015. 97-бет.

5.7. Ҳакимова М.Ф., Хужаев Н. Педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма -Т.: “ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯ”, 2014. – 138 бет.

5.8. Назизхўжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Дарслик. -Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси. 2014. -160 бет.

5.9. Асқарова.Ў. “Педагогика” - Тошкент : “Фан” 2008 йил 58 бет.

5.10.Азизходжаева Н.Н. Основные тенденции развития высшего педагогического образования в Узбекистане /Под ред. В.А.Сластенина. - Т.: Фан. 2013. –143 с.

5.11. А.Ўлмасов, А.Вахобов. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. – Т.:Иқтисод-Молия, 2014 й. 424 б.

5.12. Искандаров Э.А., Суюнов О.Ж. “Педагогик технологиялар” ўқув қўлланма Самарқанд 2012.

5.13. Суюнов О. Ж .”Янги педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат” ўқув услубий қўлланма, Самарқанд-2011.

5.14. Суюнов О. Ж. “Педагогик технологиялар” маъruzалар курси Самарқанд-2010.

5.15..Асқарова.Ў. “Педагогика” - Тошкент : “Фан” 2014 йил 58 бет.

5.16..Азизхўжаева Н.Н. Основные тенденции развития высшего педагогического образования в Узбекистане /Под ред. В.А.Сластенина. - Т.: Фан. 2015 –143 с.

5.17..Букаутов В.М. Педагогические таинстве дидактических игр. Учебно-методическое пособие. –М.: Московский психолого-социальный институт. Флинта. 2014. –152 с.

5.18..Т.Н.Балло. Нестандартное обучение.- М.: Педагогика, 2015 й. 94-б

5.19..Вульфсон Б.Л. Сравнительная педагогике история и современные проблемы. –М.: Изд-во УРАО, 2014 –232 с.

- 5.20. Искандаров. Э.А, Б.Годфри, П.Назаров “Узлуксиз таълим бўйича хориж тажрибаси” Самарқанд. 2004 йил.69 бет.
- 5.21. Йўлдошев Ж.”Замонавий педагогик технологияларни амалиётга жорий қилиш”-Т., 2008, 130б.
- 5.22. Қурбонов.Ж.М.”Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” услубий қўрсатма. Самарқанд. 2014 йил.
- 5.23. М.Мухаммедов, Ю.П.Урунбаева “Кичик тадбиркорлик ва ахоли бандлиги”, “Зарафшон” нашриёти Д.К.Самарқанд.,2014 йил. 199с
- 5.24. М.М.Мухаммедов, С.А.Исхакова ва Б.Б.Мардонов “Қишлоқларда ахоли бандлиги: муаммолар ва ечимлар”,“Зарафшон” нашриёти Д.К.Самарқанд, 2014 йил.
- 5.25. М.М.Мухаммедов, Л.Н.Халикова, Н.А.Камилова, А.Қ.Тўхтамишев, Ш.У.Ташматов, Ф.Ф.Саломов, Й.М.Халиков ва Б.Б.Мардонов “Иқтисодиёт назарияси” КХКлар учун ўқув қўлланма, СамИСИ, 2017 йил

VI. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар.

- 6.1. Иқтисодиёт ва таълим. Журнал. 2017 й.. 1-2 сонлар.
- 6.2. Халқ таълими. Журнал. 2016-2017 й. 1-2 сонлар.
- 6.3. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2016-2017 йилдаги маълумотлари.

VII Интернет сайлари

1. www.google.uz
2. www.stat.uz
3. www.darslik.uz
4. www.uza.uz
5. www.lex.uz
6. www.pedagog.uz
7. www.nammpi.uz
8. www.ziyonet.uz
9. www.sies.uz

Таълим воситалари - ўқув материалини кўргазмали тақдим этиш ва шу билан бирга ўқитиш самарадорлигини оширувчи ёрдамчি материаллар ҳисобланади.

Таълимнинг техник воситалари (ТТВ) - ўқув материалини кўргазмали намойиш этишга, уни тизимли етказиб беришга ёрдам беради; талабаларга ўқув материалини тушунишларига ва яхши эслаб қолишиларига имкон беради.

Ёрдамчи таълим воситалари (ЁТВ) – графиклар, чизмалар, намуналар ва ҳ.к. бошқ.

Ўкув - услугбий материаллар (ЎУМ) - ўқув материаллар, ўзлаштирилган ўқув материалларини мустаҳкамлаш учун машқлар. Булар талабаларнинг мустақил ишларини фаоллаштиришга ёрдам берадилар.

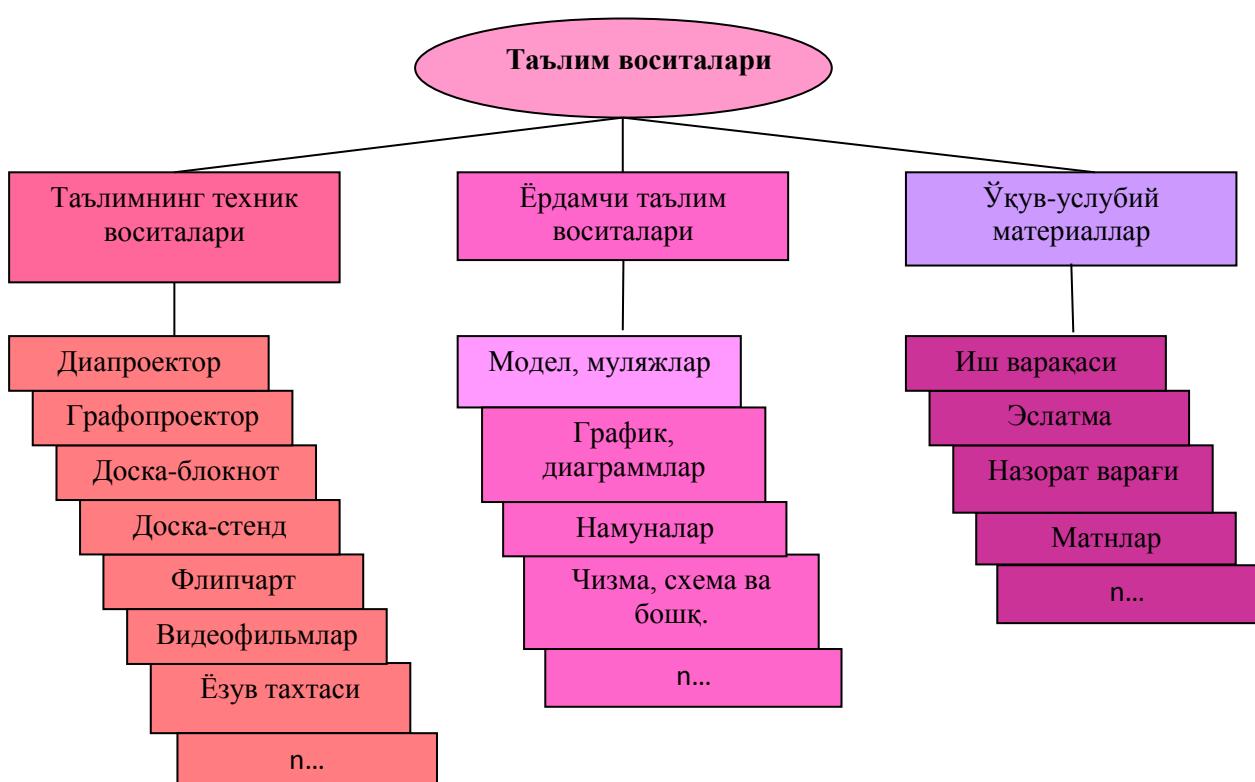

График организерлар техникаси

Графикли органайзерлар (ташқил этувчи) – фикрий жараёнларни күргазмали тақдим этиш воситаси.

Маълумотларни таркиблаштириш ва таркибий бўлиб чиқиш, ўрганилаётган тушунчалар (вокеа ва ходисалар, мавзулар) ўртасидаги алоқа ва ўзаро боғлиқликни ўрнатиш усул ва воситалари: Кластер, Тоифалаш жадвали, Инсерт, Б/Б жадвали

Маълумотларни таҳлил қилиш, солишишириш ва таққослаш усул ва воситалари: Т-жадвали, Венна диаграммаси

Муаммони аниқлаш, уни ҳал этиш, таҳлил қилиш ва режалаштириш усуллари ва воситалари: «Нима учун?», «Балиқ скелети», «Пирамида», «Нилуфар гули» схемалари, «Қандай?» иерархик диаграммаси, «Каскад» таркибий-мантикий схема

Инсерт жадвали

График ташқил этувчиий түри, аҳамияти ва хусусиятларини

“ИНСЕРТ” жадвали

Мустакил ўқиш вақтида олгани маълумотларни эшигтан маърузаларни тизимлаштиришни таъминланайди; олинган маълумотни тасдиқлаш, аниқлаш, четга чиқиш, кузатиш. Аввал ўзлаштирган маъдумотларни боғлаш қобилиятини шакллантиришга ёрдам беради.

Ўқув фаблиятини ташқиллаштиришниң жараёнли тузилмаси

Инсерт жадвалинің түлдириш қондаси биңан танишадилар. Алоҳида ўзлари түлдирадилар.

Ўқиш жараёнида олинган маълумотларни алоҳида ўзлари тизимлаштирадилар. Жадвал устунларига “киритадилар” матнда белгиланган куйидаги белгиларга мувофиқ:
“V” - мен билган маълумотларга мос;
“_” - мен билған маълумотларга зид;
“+” - мен учун янги маълумот;
“?” - мен учун тушунарсиз ёки маълумотни аниқлаш, түлдириш талаб этилади.

“Балиқ скелети” чизмаси

“Балиқ скелети” чизмаси

Бир катор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечиш имконини беради.

Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил килиш кўникмаларини ривожлантиради

Чизмани тузиш, коидаси бўдан танишадилар. Алоҳида/кичик гурухларда юқори “сугида” кичик муаммони ифодалайди, паствда эса, ушбу кичик муаммолар мавжудлигини тасдиқловчи далиллар ёзилади

Кичик гурухларга бирлашадилар, таққослайдилар, ўзларининг чизмларини тўлдирадилар. Умумий чизмага келтирадилар

Иш натижаларининг тақдимоти

